

[Norsk økonomi og EUs tjenstedirektiv]

MENON-publikasjon nr. 3/2008

Mars 2008

Av
Gjermund Grimsby
Leo A. Grünfeld

Rapport skrevet på oppdrag for Nærings- og handelsdepartementet

Innhold:

	Sammendrag	side	4
1.	Introduksjon	side	7
2.	Kort om innholdet i direktivet	side	9
2.1	Etableringsretten for tjenesteytere	side	9
2.2	Friheten til å yte tjenester	side	11
2.3	Forvaltningsmessig forenkling, nasjonale kontaktpunkter og gjensidig evaluering	side	11
3.	Hva dekker tjenstedirektivet?	side	12
3.1	De klare unntakene	side	12
3.2	Hve er nytt siden første utkast?	side	12
3.3	Tjenester av allmen økonomisk og ikke-økonomisk interesse	side	13
3.4	De mindre klare unntakene	side	15
3.5	Skjermede tjenester	side	16
3.6	Hvor stor del av norsk økonomi blir berørt av direktivet?	side	16
4.	Handel med tjenester innen og utenfor direktivet	side	20
4.1	Tjenestehandel mellom EØS-land	side	22
4.2	Norges handel med tjenester	side	23
5.	En gjennomgang av handelshindre overfor tjenester	side	27
5.1	En gjennomgang av OECDs reguleringsdatabase	side	27
5.2	OECDs absoluttindeks og heterogenitetsindeksen til Kox et al (2004)	side	28
5.3	Oversikt over heterogenitetsindeksen	side	30
5.4	Oversikt over markedsreguleringsindikatoren	side	31
5.5	Hva er konsekvensen av at opprinnelsesland-prinsippet er forlatt?	side	33
6	Tjenstedirektivet og velferdseffekter	side	35
7	Økonomiske effekter for Norge av å innføre direktivet	side	39
7.1	Nærmere om gravity-modellen	side	39
7.2	En gravity-modell for tjenestehandel mellom EØS-landene	side	40
7.3	Estimerte sammenhenger	side	43
7.4	Prediksjon av handelsmønstre mellom Norge og EØS-land under tjenstedirektivet.	side	45
8	Konklusjon	side	48
	Referanser	side	50
	Vedlegg	side	52

Norsk økonomi og EUs tjenstedirektiv

Kort sammendrag:

70 prosent av verdiskapingen i Norge finner sted i tjenstesektorene. Til tross for dette utgjør den internasjonale handelen med tjenester kun 1/4 av totalhandelen. Formålet med tjenstedirektivet er legge forholdene til rette for økt handel med tjenester mellom land i EØS-området. Rapporten vurderer hvordan innføringen av tjenstedirektivet vil påvirke norsk økonomi, ved å studere de næringer som blir berørt, samt å anslå virkninger på fremtidig norsk import og eksport av tjenester som faller inn under direktivet.

Rapporten presenterer først en gjennomgang av de tjenstesektorer i Norge som blir berørt av direktivet. Her kartlegger vi dagens sysselsetting, verdiskaping, import og eksport. Vi gjør også en sammenligning av det norske handelsmønsteret med andre land. Videre presenteres omfanget av handelshindre innad i EØS basert på OECDs internasjonale reguleringsdatabase. Sist men ikke minst utvikles og testen en prediksjonsmodell for handel med tjenester som kan belyse direktivets handelseffekter.

Nedenfor følger en kortfattet oppsummering av rapportens hovedpunkter og konklusjoner:

1. Rapporten inneholder en detaljert kartlegging av omfanget av tjenstedirektivet, hvor hver enkelt næring som er omfattet av tjenstedirektivet er identifisert ned på sekscifret NACE-kode. Kartleggingen viser blant annet at direktivet vil berøre 740 000 sysselsatte i Norge, hvilket tilsvarer 30 prosent av totalsysselsettingen i økonomien. Verdiskaping i de næringer som omfattes av direktivet - målt som lønnskostnader pluss driftsresultat - utgjør til sammen 423 milliarder NOK. Dette tilsvarer 20 prosent av den totale verdiskapingen i økonomien.
2. Som poengtert i Grünfeld (2005) er direktivet særlig rettet mot handelsforenkling for små og mellomstore tjenestebedrifter (SMBer). Kartleggingen i den foreliggende rapporten viser at hele 99 prosent av de norske tjenestebedriftene som omfattes av direktivet er SMBer. Dette er et argument som isolert sett taler for å støtte opp om direktivet, og som også gjør at våre anslag for vekst i den norske tjenstehandelen er noe konservative.
3. En sammenligning av markedsreguleringsindikatorer fra OECDs internasjonale reguleringsdatabase viser at Norge plasserer seg midt i gruppen av EØS-land med hensyn til nivå på regulering. Hva gjelder heterogenitet i regulering med andre EØS-land har Norge en noe mer ulik reguleringspraksis enn gjennomsnittet. Dette er en indikasjon på at Norge kan oppnå betydelige handelsgevinster gjennom en politikk som bidrar til å dempe heterogeniteten i reguleringsregimene i EØS-landene.
4. Estimeringer som er basert på en gravity-modell for internasjonal handel, viser at handelen med de tjenester som omfattes av direktivet vil øke betraktelig dersom direktivet innføres i EØS-området. Eksporten estimeres å øke med nærmere 12 prosent, mens importen ventes å øke med 15 prosent. Handelen ventes særlig å øke overfor Sverige og Tyskland.
5. Handelen med tjenester under direktivet utgjør kun 7 og 17 prosent av henholdsvis total eksport og import med varer og tjenester. Effekten av økt handel med tjenester under direktivet vil derfor kun føre til en økning i Norges totaleksport på 0,8 prosent og en økning i den totale importen på 2,6 prosent. Grunnen til at økningen i tjenstehandel

påvirker totaleksport mindre enn totalimport skyldes den store eksporten av olje og gass fra Norge.

6. De direkte effektene av tjenstedirektivet på handel med tjenester medfører et økt underskudd på handelsbalansen for tjenester med andre EØS-land. En slik utvikling behøver imidlertid ikke å føre til noe velferdstap. Tvert om kan man forvente betydelige velferdsgevinster ved innføring av direktivet. Økt import vil komme som en følge av økt etterspørsel etter utenlandske tjenester, som igjen følger av lavere priser eller høyere kvalitet på tjenestene. Høyere import bidrar til økt konkurranse i tjenestesektoren som igjen bidrar til effektivisering og redusert markedsmakt. Det er også et viktig velferdsargument at forbrukeren får tilgang til et bredere spekter av tjenester. Økt eksport av tjenester fra Norge til andre EØS-land vil dessuten sørge for at Norge bedre kan utnytte skalafordelene innen de tjenestevirksomheter vi har et komparativt fortrinn i å produsere.
7. Omfanget og effektene av tjenstedirektivet vil aktivt kunne påvirkes av den enkelte medlemsstat gjennom å utøve ulik politikk med hensyn til hva som skal defineres som tjenester av allmenn interesse. For at direktivet skal oppnå sin potensielle virkning på handel og økt velferd i EØS-området, er det viktig at medlemsstatene koordinerer sin praksis.

The Norwegian economy and the EU Directive on Services

Executive summary:

Approximately 70 percent of GDP in Norway is generated by the service industries. Yet only 25 percent of foreign trade relates to services. The main objective of the EU Directive on services is to facilitate an increase in trade in services between the member countries of the EEA. This report studies the effects on the Norwegian economy of a full implementation of the directive. We map the extent to which different sectors will be affected and estimate the share of employment and value added that sorts under sectors affected by the directive. We also compare the Norwegian patterns of trade in services with the patterns of other EEA-countries, and we estimate a model which predicts future patterns of service trade under the new directive.

Below follows a short summary of the main conclusions from the report:

1. The report contains a detailed mapping of sectors affected by the directive, based on the 6 digit NACE industry classification system. We show that the directive will affect as many as 740 000 employees, amounting to approximately 30 percent of total employment in Norway. The sectors covered by the directive generate NOK 423bn in value added, which represents approximately 20% of GDP in 2006.
2. As pointed out by Grünfeld (2005), the directive is particularly designed to simplify international trade involving small and mid-sized firms (SMEs). Our mapping shows that close to 99% of all firms affected by the directive in Norway sort under the category SME. This fact highlights the potential positive gains from implementing the

directive. Our estimated trade effects do not explicitly take into account the SME effect, which signals that our estimates are relatively conservative.

3. The OECD product market regulation indicator for OECD countries shows that the Norwegian level of regulation is close to the average of the EEA member countries. However, indicators focusing on the regulatory heterogeneity between EEA countries, show that Norway operates with relatively dissimilar regulations compared to our trading partners. This indicates that Norwegian firms may benefit substantially through a more homogenous regulation regime among the EEA-countries.
4. The report presents estimated trade effects based on a gravity model for international trade in services. We find that exports will increase by 12 percent, while imports will jump 15 percent in response to a fully implemented directive. In particular, trade between Norway and the trading partners Sweden and Germany will experience a strong hike.
5. On the other hand, service trade that sorts under the directive only represent 7 and 17 percent of total exports and imports respectively. Increased trade due to the directive will thus only raise total exports by 0.8 percent and total imports by 2.6 percent. Large volumes of oil and gas exports explain why the total export growth figures are that small.
6. The direct effects of the directive contribute to an increase in the Norwegian service trade deficit. But a widening deficit does not necessarily imply a welfare loss. An increase in imports may trigger higher welfare through enhanced competition on the home market, a larger variety of services, and improved quality. Increased exports may also contribute to improved productivity through scale effects.
7. The Europe wide effects of the directive will strongly depend on how the member countries chose to meet the challenges through policy. The directive leaves it up to the member states as to what kind of services that are defined as services of general interest. A more coordinated policy towards these questions among the member states, will contribute to larger welfare effects due to the directive.

1. Introduksjon

Innføringen av et tjenstedirektiv for EØS-landene har i lang tid vært gjenstand for omfattende debatt i de fleste landene som er involvert. Man har særlig vært opptatt av spørsmål knyttet til vern av arbeidstakers rettigheter, muligheter for å kontrollere utenlandske tilbyders aktiviteter, forbrukers rettigheter og i hvilken grad direktivet vil påvirke landenes mulighet til å opprettholde ulike former for offentlig tjenestetilbud.

Hensikten med direktivet knytter seg til behovet for å effektivisere EØS-landenes økonomier, for derigjennom å oppnå høyere vekst og velstand i Europa. Gjennom mer omfattende handel og etablering av virksomheter på tvers av landegrensene antas det at konkurransen styrkes og at ressursallokeringen blir mer effektiv. Men hvor stor del av økonomien vil bli berørt av direktivet og hvor omfattende vil handelen mellom medlemslandene bli som følge av en innføring av tjenstedirektivet? I denne rapporten forsøker vi å besvare disse spørsmålene med særlig fokus på Norge. Fordi Norge ikke er medlem av EU, har tilsvarende studier av tjenstedirektivet utelatt landet. Grünfeldt (2005) inneholder en kartlegging av Norges tjenstehandel med EØS-land, samt en inngående drøfting av ulike mål på barrierer knyttet til handel med tjenester. Artikkelen inneholdt også en tentativ vurdering av konsekvensene for Norges handel med EØS-land som følge av innføringen av det første utkastet til direktiv fra 2004. I ettertid har det blitt etterlyst en mer grundig modellering av handelseffektene, samt en grundig kartlegging av de næringene som vil bli berørt av det endelig direktivet. Denne rapporten har til hensikt å belyse disse forholdene.

Rapporten er skrevet på oppdrag for Nærings- og handelsdepartementet og prosjektet er gitt følgende mandat. Det skal gis en gjennomgang av de tjenstesektorer i Norge som blir berørt av direktivet, herunder en kartlegging av størrelser som sysselsetting, verdiskaping, import og eksport. Det skal også foretas en sammenligning med handelsmønster i andre land. Videre skal det presenteres en revisjon av omfanget av handelshindre basert på OECDs reguleringsdatabase, som har blitt anvendt i en rekke andre studier av tjenstedirektivet. Sist men ikke minst skal det utvikles og testes en prediksjonsmodell for handel med tjenester som kan belyse direktivets handelseffekter.

Rapporten har fokus rettet mot mandatet og berører derfor ikke spørsmål knyttet til tjenstedirektivets innvirkning på arbeidsmarkedet, forbrukervern, offentlig sektors rolle og tangering inn mot andre deler av økonomien. Disse spørsmålene blir behandlet i egne parallelle utredninger.

Det er særlig tre elementer som er nye i denne rapporten. For det første anvender vi en database over alle norske regnskapspliktige foretak for å kartlegge de næringene som berøres av direktivet. Vi finner at direktivet berører cirka 2 av 3 sysselsatte innen den markedsrettede tjenstesektoren, og omlag 60% av denne sektorens verdiskaping. De berørte næringene står videre for omlag 30% av den totale sysselsettingen i Norge og 20% av BNP. Det er derfor god grunn til å hevde at direktivet har et stort nedslagsfelt i den norske økonomien. Databasen gjør det også mulig å se nærmere på bedriftssammensetningen i de berørte næringene. Her finner vi at tjenstedirektivet berører svært mange små og middelsstore bedrifter, noe som også har vært en uttalt hensikt med direktivet ettersom det gjerne er denne typen bedrifter som sliter med å ekspandere internasjonalt.

For det andre går vi nå grundigere inn på OECDs database over reguleringer i EØS-landene. Denne gjennomgangen peker i retning av at Norge har et mer reguleringstungt regime enn det det ble gitt inntrykk av i Grünfeld (2005). Det er også slik at norske reguleringer til en viss grad harmoniserer mindre med våre handelspartnere enn det vi finner i mange andre land. Dette vil gi Norge tydelige gevinster av en politikk som bidrar til å dempe heterogeniteten i reguleringsregimer i EØS-landene.

For det tredje presenterer og tester vi en økonomisk modell for internasjonal handel med tjenester. Vi har tatt utgangspunkt i en såkalt gravity-modell som er vist å være konsistent med nyere handelsteori der handel med heterogene produkter og såkalt næringsintern handel står i sentrum. Vi foretar beregninger av hvor omfattende endringer i Norges tjenstehandel man kan forvente som et resultat av en innføring av direktivet. Beregningene er tuftet på det handelsmønster man finner mellom EØS-land, og tar høyde for både avstand mellom handelspartnere, landenes størrelse, og ikke minst ulikheter i reguleringer og barrierer overfor tjenstehandel. Vi finner at dagens utgave av tjenstedirektivet vil bidra til å øke eksporten med ca 12% og importen med omlag 15%. Ettersom Norge i dag opererer med et handelsunderskudd med hensyn til de tjenester som faller inn under direktivet, vil underskuddet økes ytterligere. Men en slik utvikling medfører ikke nødvendigvis et

velferdstap ettersom høyere import kan bidra til både økt konkurranse og et bredere og mer mangefasettert tilbud av tjenester. Videre finner vi at direktivet særlig vil bidra til å øke handelen med Sverige og Tyskland.

I tillegg til disse tre hovedpunktene, gir vi også en tydelig tolkning av direktivets bestemmelser knyttet til såkalte tjenester av allmenn økonomisk interesse. Dette har lenge vært et aspekt ved direktivet som mange anser som uklart og kontroversielt. Vi argumenterer for at uklarhetene er mindre enn mange hevder, og utleder derfra en fullstendig og detaljert liste over bransjer som vi anser som underlagt direktivet.

Rapporten er organisert på følgende måte: I kapittel 2 gir vi en kort redegjørelse for sentrale artikler i direktivet. Kapittel 3 drøfter hvilke aktiviteter som faller inn under tjenstedirektivet. Kapittel 4 gjør rede for både Norges og andre EØS-lands tjenstehandel. I kapittel 5 går vi grundigere inn på reguleringer som antas å hindre fri flyt av tjenester med fokus på OECDs reguleringsdatabase. Kapittel 6 redegjør kort for studier som har forsøkt å anslå velferdseffektene av en innføring av tjenstedirektivet, mens vi i kapittel 7 presenterer prediksjonsmodellen og dens resultater. Kapittel 8 konkluderer.

2. Kort om innholdet i direktivet

Målet med tjenstedirektivet er å redusere hindre for fri etableringsadgang for tjensteytere i medlemsstatene og for fri tjensteytelse mellom medlemsstatene. Samtidig er det en målsetting å opprettholde en høy kvalitet på tjenstene, jf. tjenstedirektivet artikkel 1 nr. 1. Av fortalen til direktivet punkt nr. 5 går det frem at avhengig av hvilken vekststrategi tjensteyteren har for hver enkelt medlemsstat, bør ytere etablert innen EU stå fritt til å velge om de vil yte tjenester i et medlemsland ved å etablere seg, eller uten å etablere seg. Etableringsadgangen og friheten til tjensteytelse er imidlertid ikke uten forbehold, og er begrenset av visse unntak. Disse unntakene omtales nærmere i kapittel 3.

2.1 Etableringsretten for tjensteytere

Kapittel 3 i tjenstedirektivet omhandler retten for tjensteytere basert i et EU-land til å etablere seg i et annet EU-land, jf. traktatens artikkel 14 nr. 2 hvor det fastslås at det indre marked skal være et område hvor adgangen til etablering er sikret. I artikkel 4 punkt nr. 5 er etablering definert som: ”..., den faktiske utøvelsen av en økonomisk virksomhet, ..., av yteren

i en ikke-fastsatt periode og ved bruk av en stabil infrastruktur der virksomheten med å yte tjenester faktisk utføres". Av fortalens punkt nr. 37 går det imidlertid frem at en tjenesteyter også kan anses som etablert dersom en medlemsstat bare gir fullmakter med begrenset varighet i forbindelse med særlige tjenester. Hva som er det nøyaktige skillet mellom etablerte og ikke-etablerte tjenesteytere går imidlertid ikke klart frem av direktivteksten, og vi vil ikke gå nærmer inn på dette temaet.

I fortalens punkt nr. 65 presiseres det at likebehandling er det viktigste prinsippet i etableringsadgangen. Dette medfører ikke bare et forbud mot forskjellsbehandling på grunn av nasjonalitet, men også all indirekte forskjellsbehandling av andre grunner som vil kunne gi samme resultat. Artikkene i kapittel tre (artikkel 9-15) består av bestemmelser som skal sikre at bruk av godkjenningsordninger for å etablere tjenestevirksomhet, ikke bryter med likebehandlingsprinsippet. Artikkel 9 påpeker at en medlemsstat kun kan ha en godkjenningsordning dersom ordningen ikke forskjellsbehandler tjenesteytere, dersom ordningen er begrunnet ut ifra allmenne hensyn og dersom den aktuelle ordningen er den mest effektive måten å oppnå den gitte målsettingen.

Det fastslås videre i artikkel 10 at dersom man har en godkjenningsordning, må ordningen være basert på kriterier som utelukker at myndigheter utøver sin vurderingsmyndighet på en vilkårlig måte, herunder at kriteriene for godkjenning er presise, utvetydige, objektive og offentliggjort på forhånd. Det angis videre at vilkårene for å gi godkjenning ikke skal overlappe tilsvarende krav som tjenesteyteren allerede er underlagt i en annen medlemsstat, og at etableringsstaten plikter å gi godkjenningen så raskt som mulig.

Som et ledd i å sikre at en medlemsstat ikke stiller urimelige betingelser i forbindelse med etablering, gis det i artikkel 14 en positiv liste over krav som er forbudt å stille i forbindelse med etablering av tjenestevirksomhet. Bestemmelsen gir blant annet forbud mot: krav om at tjenesteyteren ikke kan være etablert i andre medlemsstater, krav til juridisk form på virksomheten, krav om økonomisk prøving (med unntak om det begrunnes i allmenne hensyn) og krav om å delta i en økonomisk garantiordning på medlemsstatens territorium.

2.2 Frihet til å yte tjenester

Kapittel 4 omhandler ”frihet til å yte tjenester”. Frihet til å yte tjenester ivaretar en tjenesteyters rett til å yte tjenester i en annen medlemsstat enn der tjenesteyteren er etablert, jf. artikkel 16 nr. 1 første ledd. Medlemsstaten der tjenesten utøves kan kun stille krav som er forholdsmessige i forhold til målsetninger og oppfyller prinsippene om likebehandling med hensyn til nasjonalitet og har begrunnelse i offentlig orden, offentlig sikkerhet, folkehelsen eller vern av miljøet. Artiklene som omhandler frihet til å yte tjenester erstatter delvis de artikler som tidligere omhandlet opprinnelseslandprinsippet. Vi kommer nærmere tilbake til disse artiklene nedenfor i kapittel 3 og 5.

2.3 Forvaltningsmessig forenkling, nasjonale kontaktpunkter og gjensidig evaluering

Tjenstedirektivet inneholder bestemmelser som skal bidra til harmonisering av regelverket for tjenesteytelser i EØS-landene gjennom forvaltningsmessige forenklinger og økt samarbeid mellom landene. Kommisjonen vil blant annet innføre harmoniserte skjemaer for EØS-landene som skal dekke de sertifikater, attestasjoner og eventuelt andre dokumenter som kreves av en tjenesteyter. Samtidig kreves det at landene gjensidig godkjenner hverandres sertifikater, attestasjoner eller andre dokumenter som viser at et bestemt krav er oppfylt, jf. artikkel 5 punkt nr. 3. Dette vil gjøre det enklere for tjenesteyteren å få de nødvendige godkjenningene for å yte tjenester i andre EØS-land. Den viktigste administrative forenklingen i tjenstedirektivet er imidlertid opprettelsen av et nasjonalt kontaktpunkt, eller ”hurtigskranke”, jf. direktivets artikkel 6. Hurtigskranken skal sørge for at tjenesteytere kun behøver å forholde seg til *en* instans for å levere de søknader og oppnå de godkjenninger som er nødvendig for å utøve virksomheten i vertslandet. Tjenestene til hurtigskranken skal i tillegg være tilgjengelig på internett slik at tjenesteyteren i størst mulig grad kan gjennomføre søkeprosessen over avstand.

For å sørge for at bestemmelsene i direktivet blir etterfulgt, forutsetter direktivet blant annet en gjensidig evaluering av EØS-landenes regelverk. Innen tre år etter at direktivet er trådt i kraft skal EØS-landene levere en rapport til EU-kommisjonen hvor landene argumenterer for at deres regler oppfyller kravene i direktivet om likebehandling med hensyn på nasjonalitet, nødvendighet begrunnet i allmenne hensyn og forholdsmessighet, dvs. at tiltaket er effektivt i forhold til det myndigheten ønsker å oppnå. Rapporten til kommisjonen kan eventuelt angi

hvilke krav som er strøket eller gjort mindre strenge, jf. direktivets art. 39. Rapporten fra hvert enkelt land skal deretter distribueres til alle medlemsland, som har seks måneder på å komme med sine merknader på andre lands rapporter til kommisjonen. Kommisjonen skal deretter komme med en vurdering av rapportene og merknadene fra de andre landene som igjen legges frem for Europaparlamentet og rådet. I tillegg til den gjensidige evalueringsprosessen, som kun skjer en gang, skal kommisjonen innen fem år etter direktivets ikrafttredelse, og deretter hvert tredje år, fremlegge en rapport for parlamentet og rådet om anvendelsen av direktivet, jf. direktivets artikkel 41.

3. Hva dekker tjenstedirektivet?

Tjenstedirektivet omfatter de tjenester som ytes i et EØS-land av tjenesteyter etablert i et EØS-land, jf. tjenstedirektivet artikkel 2. Fra denne regelen gjelder det imidlertid flere mer eller mindre klare unntak (se også Mestad 2006).

3.1 De klare unntakene

Blant de tjenester som entydig er unntatt fra tjenstedirektivet er de tjenester som er dekket av andre direktiver, jf. tjenstedirektivet art. 3 første punkt. Dette gjelder finansielle tjenester, elektroniske kommunikasjonstjenester og transporttjenester (inkl. havnetjenester), hvor tjenestene er regulert under egne direktiver. Dette gjør at tjenstedirektivet fungerer som et slags ”residual-direktiv” som gjelder for de tjenester som ikke omfattes av andre direktiver.

I tillegg til de tjenestene som er omfattet av andre direktiv er følgende tjenester unntatt fra direktivet: ikke-økonomiske tjenester av allmenn interesse, vikarbyråttjenester, helsetjenester, audiovisuelle tjenester, spilltjenester, tjenester tilknyttet utøvelse av offisiell myndighet, sosiale tjenester knyttet til sosialboliger, barnepleie, støtte til trengende familier og personer, private sikkerhetstjenester samt tjenester tilbudt av notarius og fogder. Disse tjenestekategoriene har ulik grad av presisjon. Eksempelvis vil det være enkelt å fastslå hvilke tjenester som faller innunder vikarbyråttjenester, mens det er mindre opplagt hvilke tjenester omfattes av ikke-økonomiske tjenester av allmenn interesse.

3.2 Hva er nytt siden første utkast?

Siden førsteutkastet til tjenstedirektivet ble presentert i 2004, det såkalte Bolkenstein-direktivet, har listen over tjenester som ikke omfattes av direktivet blitt utvidet. I det endelige

direktivet, vedtatt av Europarådet 11. desember 2006, er også tjenester utført av vikarbyråer, helsetjenester, audiovisuelle tjenester, private sikkerhetstjenester og sosiale tjenester knyttet til sosialboliger, barnepleie og støtte til trengende familier og personer unntatt fra direktivets virkeområde.

I 2004 utkastet var spillevirksomhet unntatt fra direktivets virkeområde på midlertidig basis, jf. utkastets artikkel 18¹. I den endelige versjonen av direktivet finnes det ingen slik bestemmelse. I det endelige direktivets artikkel 38 åpnes det imidlertid opp for at det kan legges frem forslag om harmoniseringsregler for private sikkerhetstjenester og transport av kontanter og verdisaker fra og med fire år etter direktivets ikrafttredelse.

3.3 Tjenester av allmenn økonomisk og ikke-økonomisk interesse

Det overordnede unntaket fra tjenstedirektivet gjelder ”ikke-økonomisk tjenester av allmenn interesse”. Under punkt nr. 17 i fortalet til direktivet, fremheves det at direktivet bare omfatter tjenester som utføres mot et økonomisk vederlag, og at direktivet gjelder for tjenester som er av allmenn interesse og som utføres mot et økonomisk vederlag. Begrepene ”tjenester av allmenn interesse” og ”økonomiske tjenester” har fremkalt betydelig usikkerhet og forvirring blant de som tolker hvor omfattende direktivets dekningsområde er. For å bidra til å klargjøre disse begrepene ser vi det derfor som hensiktsmessig å drøfte begrepene i en visuell fremstilling i figuren nedenfor.

¹ Disse unntakene skulle vurderes av Kommisjonen etter at direktivet hadde blitt implementert i de nasjonale regelverkene med forslag om harmoniseringsregler for EØS-landene (punkt 1 artikkel 40)

Figur 3.1: Tjenester av allmenn ikke-økonomisk interesse

	Ikke-økonomiske	Økonomiske
Allmenn interesse	Offentlig regulert og finansiert tilbud (UTENFOR)	Offentlig regulert tilbud, men konsument betaler (INKLUDERT)
	<i>Flytende grensegang med åpning for medlemslandenes skjønn</i>	
Uten allmenn interesse	Irrelevant: Frivillig arbeid (UTENFOR)	Rene private tjenester (INKLUDERT)

I figuren tegner vi et skille mellom økonomiske og "ikke-økonomiske" tjenester. Skillet knytter seg til hvorvidt forsyning av tjenesten bringer med seg et krav om betaling eller økonomisk vederlag som i det alt vesentligste dekker kostnadene ved det å utføre tjenesten. Videre skilles det mellom tjenester av "allmenn interesse" og tjenester "uten allmenn interesse". Tjenester er av allmenn interesse dersom myndighetene i et medlemsland velger å regulere tilbudet av tjenesten for å sikre et omfang og en utforming av tjenesten som anses som nødvendig for økonomien. Skillet sier intet om hvorvidt det er det offentlige eller private som produserer tjenesten, ei heller om det tas betalt for tjenesten eller ikke. Av denne grunn vil et stort antall tjenesteaktiviteter i EØS-landene kunne defineres som av "allmenn interesse", og det vil i stor grad være opp til det enkelte medlemslands skjønn hvor de trekker grensen. Vi har derfor latt det horisontale skillet i figuren være flytende. Eksempelvis vil utdanningstjenester, vann- og avløpstjenester, og renovasjonstjenester som oftest kunne anses som av allmenn interesse. Fra EUs side har man i lang tid diskutert behovet for et regelverk som skal definere hvor grensen knyttet til "allmenn interesse" skal trekkes, men så langt har ikke dette munnet ut i noe konkret. Det står eksplisitt i tjenstedirektivet at direktivet ikke skal legge føringer på EUs videre arbeid med denne grensdragningen.

Av relevante tjenester er det kun de som faller inn under figurens øvre venstre kvadrant som faller utenfor direktivet. Det kreves med andre ord at tjenesten blir definert av medlemslandet som av ”allmenn interesse” og at den *i hovedsak* finansieres med offentlige midler. Hva som ligger i begrepet ”i hovedsak” er imidlertid ikke presist angitt i direktivteksten, men tidligere domspraksis i EU angir den andel egenfinansiering som aksepteres innenfor ulike tjenestekategorier. Det er derfor lite rom for skjønn når det gjelder avgrensning mellom økonomiske og ikke-økonomiske tjenester. Dersom eksempelvis norske kommuner tar betalt for renovasjonstjenester gjennom en kommunal avgift, for å dekke kostnadene, vil tjenesten være å anse som av ”allmenn økonomisk interesse” og dermed kommer direktivet til anvendelse.²

3.4 De mindre klare unntakene

Blant de kategorier av tjenester som det kan være vanskelig å avgjøre om faller inn under direktivets virkeområde, finner vi næringer eller sektorer der både offentlige og private aktører opererer, og hvor det offentlige tilbudet i hovedsak finansieres av det offentlige, mens det private må dekkes av brukeren. I avsnittet under illustrerer vi den kompleksiteten dette medfører ved å ta for oss eksemplet med utdanning.

Utdanning i Norge er i hovedsak offentlig finansiert, og må dermed antas ikke å falle inn under direktivets virkeområde, jf. artikkel 2 nr. 2a. og punkt nr. 17 og 34 i fortalen. Visse utdanningstjenester som leveres av privatskoler, private høyskoler, etterutdanningsinstitusjoner og språkskoler er imidlertid ikke hovedsakelig finansiert av det offentlige. I vår seleksjonsprosess har vi valgt å anta at disse faller innenfor direktivets virkeområde. Det må imidlertid presiseres at det hersker en viss uenighet om hvorvidt disse tjenestene omfattes av direktivet eller ikke (se Orskaugs, 2007). Vi argumenterer for at selv om en tjeneste tilbys i markedet med hovedsakelig offentlig finansiering, betyr ikke dette at den er unntatt direktivet. Det som må være avgjørende er hvorvidt det finnes en tjenesteyter som tilbyr denne tjenesten i markedet uten å være *i hovedsak* offentlig finansiert. Så lenge en slik tjenesteyter finnes, vil tjenesten etter vår oppfatning være omfattet av direktivets virkeområde, og således kunne tilbys over landegrensene i henhold til direktivets innhold. Derimot vil tjenesten falle utenfor direktivet dersom den utenlandske leverandøren krever å operere under samme vilkår som de

² Denne slutningen står i kontrast til den tolkning som Mestad (2006) legger til grunn.

aktører som tilbyr tjenester med hovedsakelig offentlig finansiering. Med andre ord vil man både kunne være innenfor og utenfor tjenstedirektivets grense innen samme type tjeneste.

3.5 Skjermede tjenester

Det er verdt å nevne at det finnes en egen gruppe av tjenester som faller inn under tjenstedirektivets virkeområde, men som likevel ikke vil påvirkes av tjenstedirektivet. Vi omtaler disse tjenestene som skjermede tjenester. Det kan være flere grunner til at en tjeneste i praksis er skjermet fra utenlandsk konkurranse, både politiske og naturlige. Enten kan det være at en tjeneste krever en type konsesjon eller godkjenning som i praksis er umulig eller for kostbar for utlandske tilbydere å få (enkelte advokattjenester), det kan være at tjenesten er lagt inn under et offentlig monopol (salg av vin og sprit) eller at den rett og slett har et begrenset kommersielt potensial fordi den er basert på frivillig innsats (borettslag, stiftelser og legater). I tillegg vil en rekke tjenester fremstå som naturlig skjermet fordi lokal kjennskap til kunder, språkkunnskaper og lignende gjør det komplisert å forsyne markedet som utenlandsk aktør.

3.6 Hvor stor del av norsk økonomi blir berørt av direktivet?

Tjenestene som faller inn under direktivet kan i hovedsak deles inn i fem sektorer: bygg og anlegg, varehandel, reiseliv, forretningstjenester, undervisning og personlige tjenester. Innunder hver sektor finner vi et stort antall tjenester av ulik karakter. I dette delkapittelet ser vi på tall for sysselsetting og verdiskaping for de tjenestene som omfattes av direktivet (se vedlegg for en detaljert tabell over alle tjenestekategoriene som anser som omfattet av direktivet). Vi ser også på hvor stor sektoren som er omfattet av tjenstedirektivet er i forhold til resten av økonomien.

Tjenstedirektivet omfatter en betydelig andel av norsk økonomi. I tabell 3.1 har vi delt inn de tjenestene som faller inn under tjenstedirektivet i henhold til fem-delingen over. De tjenestene som vanligvis faller inn under disse sektorene, men som er unntatt direktivet, eksempelvis undervisning ved grunnskoler, videregående skoler, offentlige universiteter og helse, er plukket ut. Utsilingen er gjort ved å gå ned i detalj på hver enkelt næringskode (6 siffer Nace-inndeling) og ta ut de tjenester som er unntatt direktivet. For en full oversikt over sysselsetting, omsetning og verdiskaping for hver enkelt tjeneste som er omfattet, henvises det

til vedlegget. Tallene er hentet fra MENON bedriftsdatabase, som igjen er basert på regnskapstall fra Brønnøysundregistrene.

Tabell 3.1

Sektorer omfattet av tjenstedirektivet (2006)

	Sysselsetting	Verdiskaping Mrd kroner
Bygg og anlegg	128,662	67
Varehandel	302,115	139
Reiseliv	80,303	27
Forretningstjenester	183,626	169
Undervisning	7,083	4
Personlige tjenester	38,026	18
Sum	739815	423

Kilde: Menon Business Economics

Av de sektorene som er omfattet av direktivet er varehandel den største målt etter sysselsetting, med rundt 300.000 ansatte i 2006. Forretningstjenester bidrar imidlertid med den største verdiskapingen på 169 milliarder kroner.³ Undervisningstjenester er den desidert minste sektoren med 7.000 sysselsatte og en verdiskaping på 4 milliarder. Undervisningssektoren er imidlertid påvirket av at verken grunnskoleundervisning, eller undervisning ved offentlige universiteter og høyskoler er inkludert. Dette er fordi de er antatt å være unntatt fra direktivet.

Tabell 3.2 viser veksten over perioden 2000 til 2006 for sektorene som er omfattet av tjenstedirektivet. Bildet preges av at verdiskapingsveksten er betydelig høyere enn veksten i sysselsetting, noe som indikerer at produktivitetsveksten for sektorene sett under ett har vært god. Ellers er det sektorene for bygg og anlegg og forretningstjenester som peker seg særlig positivt ut med en vekst i sysselsettingen på nesten 20 prosent og en vekst i verdiskapingen på godt over 60 prosent i løpet av seks år. Dette gir en gjennomsnittlig verdiskapingsvekst på i overkant av åtte prosent, hvilket er langt høyere enn den gjennomsnittlige produktivitetsveksten for økonomien ellers.

³ Verdiskapingsmålet følger definisjonen i offentlig statistikk for bruttoprodukt, og beregnes som summen av driftsresultat og lønnskostnader.

Tabell 3.2

Sektorer omfattet av tjenstedirektivet: 2000 til 2006, prosentvis vekst

	Sysselsetting	Verdiskaping
Bygg og anlegg	17	64
Varehandel	6	28
Reise og turisme	-1	28
Forretningstjenester	17	63
Undervisning	3	42
Personlige tjenester	10	45
Samlet	10	48

Kilde: Menon Business Economics

Tjenstedirektivet er særlig ment å gjøre det enklere for små og mellomstore bedrifter (SMBer) å operere utenlands, ved at de faste kostnadene knyttet til etablering reduseres, jf. kapittel III i direktivet (les for eksempel Grünfeld 2005 eller Kox, Lejour og Montizaan 2004 for mer om dette). Av tabell 3.3 ser vi at blant de norske foretakene som omfattes av tjenstedirektivet, faller de fleste under kategorien små og mellomstore bedrifter (dvs. bedrifter med mindre enn 200 mill. kroner i omsetning). Av de litt over 120.000 norske bedriftene som sorterer inn under tjenstedirektivet, regnes mindre enn en prosent som store bedrifter. Sammenligner vi med sektoren for vareproduksjon eller kraft ser vi at fordelingen mellom store og små bedrifter er mer jevn. I vareproduksjonen utgjør de store bedriftene nesten fire prosent av antallet bedrifter, mens for kraftsektoren er dette antallet over 12 prosent.

Tabell 3.3

Antall bedrifter rangert etter omsetning fordelt over sektorer omfattet av direktivet (2006)

Millioner kroner	0-5	5-25	25-75	75-200	>200	Sum
<u>Sektorer omfattet av direktivet</u>						
Bygg og anlegg	6740	4448	974	251	101	12514
Varehandel	15165	10225	3820	1109	591	30910
Reise og turisme	3744	1818	377	123	62	6124
Forretnings tjenester	54584	8283	1585	470	204	65126
Undervisning	1015	231	35	8	1	1290
Personlige tjenester	4508	767	202	51	17	5545
Direktiv 2006	85756	25772	6993	2012	976	121509
<u>Økonomien ellers</u>						
Tjenestesektor samlet	97480	29236	8102	2454	1402	138674
Vareproduksjon	7167	4172	1653	672	549	14213
Kraft	327	103	90	76	85	681
Sum Varer, tjenester og kraft	104974	33511	9845	3202	2036	153568

Kilde: Menon Business Economics

Som nevnt ovenfor er tallene som presenteres her basert på regnskapstall fra Brønnøysundregistrene. Fordi disse registrene ikke inneholder tall for selskaper som ikke er pliktige til å levere regnskap til Brønnøysund, samt data for aktiviteter innen en rekke offentlige sektorer, blir totaltallene fra databasen en god del lavere enn det man finner i SSBs nasjonalregnskap for totaløkonomien. I de tilfellene der vi sammenligner tjenestene som omfattes av direktivet med verdiskaping eller sysselsettingstall for resten av økonomien, har vi derfor valgt å også rapportere nasjonalregnskapstallene.

I sammenligning med resten av næringslivet utgjør tjenestenæringene som faller inn under tjenstedirektivet over 50 prosent av antall ansatte og ca. 35 prosent av verdiskapingen i næringslivet. Fra tallene i tabell 3.4 kan vi sammenligne tjenestene som var omfattet i utkastet til direktivet i 2004 med de som er omfattet av direktivet som foreligger i dag. Forskjellen mellom utkastet fra 2004 og det endelige som ble vedtatt i 2006, med hensyn til antall sysselsatte og verdiskapingen, er svært moderat. I forhold til utkastet som forelå i 2004 er

virkeområdet til det endelige direktivet kun redusert med noen få prosent med hensyn til sysselsetting og verdiskaping. I tabell 3.4 ser vi også at tjenestene omfattet av direktivet utgjør nøyaktig to tredjedeler av den samlede sysselsettingen i tjenestesektoren, mens de utgjør omtrent 60 prosent av verdiskapingen i tjenestesektoren. Sammenligner vi næringene som omfattes av direktivet med nasjonalregnskapstallene fra SSB finner vi at antall sysselsatte i næringer omfattet av direktivet utgjør 30 prosent av total sysselsetning i økonomien, mens de samme næringene utgjør 20 prosent av den total verdiskapingen (brutto nasjonalprodukt).

Tabell 3.4

Sammenligning med resten av økonomien (2006)

	Sysselsatte	Verdiskaping Mrd. Kroner
Varer	286,749	533
Direktiv 2006	739,815	423
Direktiv 2004	798,303	448
Sum tjenestesektor	1,109,175	697
Sum varer, tjenester og kraft	1,409,630	1266
Nasjonalregnskapstall SSB	2,432,800	2162

Kilde: Menon Business Economics og SSB

Til tross for at direktivet åpenbart omfatter store deler av økonomien, er det mer usikkert hvor stor andel som av disse tjenestene som vil møte økt internasjonal konkurranse på hjemmemarkedet gjennom import. Uavhengig av graden av harmonisering av regelverket mellom EØS-landene, vil deler av tjenestesektoren fortsatt være skjermet. Eksempelvis vil varehandel, som utgjør den største sektoren av tjenester under direktivets virkeområde, som oftest kreve en permanent tilstedeværelse. Derfor vil denne sektoren i liten grad berøres av direktivets bestemmelser for leveranser av temporære tjenester. Det må imidlertid tas forbehold om at nye teknologiske løsninger kan endre på den strukturen for tjenesteytelser vi kjenner i dag, og gjøre det enklere å levere tjenester over større fysiske og kulturelle distanser.

4. Handel med tjenester innen og utenfor direktivet

Handel med tjenester utgjør omlag 20% av all handel i verden. I industrialiserte land er gjerne andelen litt høyere, men for Norges del (22 % i 2006) har andelen de siste årene blitt holdt nede som følge av den nominelle veksten i eksport av olje og gass. Det er likevel god grunn til

å hevde at tallene for internasjonal handel med tjenester systematisk undervurderes fordi det er vanskelig å kartlegge alle former for handel med tjenester. I denne sammenheng kan det være hensiktsmessig å gi en kort innføring i WTOs inndeling av tjenestehandelen i fire kategorier eller modaliteter:

- Mode 1:** *Levering av tjenester mellom land (eksempelvis elektroniske tjenester og transport).*
- Mode 2:** *Kjøper av tjenesten reiser til et annet land for å konsumere (eksempelvis helsetjenester og turisme).*
- Mode 3:** *Produsenten etablerer et datterselskap i vertslandet som tilbyr tjenester der (eksempelvis forretningstjenester o.l.)*
- Mode 4:** *Arbeidstakere reiser midlertidig til kjøpers hjemland for å utføre tjenester, enten på egenhånd eller for sitt selskap (eksempelvis innen bygg- og anlegg).*

Offisiell statistikk for internasjonal handel med tjenester dekker først og fremst handel som faller inn under Mode 1 og Mode 2. Tjenestehandel som sorterer under Mode 3 registreres normalt i statistikk som nasjonal aktivitet, og ikke som handel, ettersom enheten er etablert med egen virksomhet i vertslandet. Handel som utføres under Mode 4 er det også store problemer med å overvåke, ettersom mange av disse tjenestene sammen med Mode 3 tjenester utføres internt i multinasjonale selskap der det ikke registreres finansielle transaksjoner for utførte tjenester. Bedriftsintern handel over landegrense utgjør en voksende andel av all handel. I en sentral studie av det amerikanske handelsmønster viser Bernard, Bradford Jensen og Schott (2005) at så mye som halvparten av handelen med omverdenen er såkalt bedriftsintern handel. I henhold til WTO og Karsenty (2000) står Mode 1 og Mode 3 handelen hver for ca 40% av all tjenestehandel, mens Mode 2 og 4 handel representerer henholdsvis omlag 15 og 5 %.

Internasjonal handel henger ofte nært sammen med tjenestehandel. Dette er særlig tydelig der handelen med varer er skreddersydd til kunden, i motsetning til handel med varer som er mer standardisert. Analyser av den gjensidige avhengigheten mellom tjenesteeksport og vareeksport lider sterkt under det faktum at offisiell statistikk ikke evner å skille disse to komponentene fra hverandre. Ofte velger bedrifter å tilby integrerte varer og tjenester i en pakke i stedet for å outsource tjenestefunksjonen til en annen bedrift. I offisiell statistikk vil

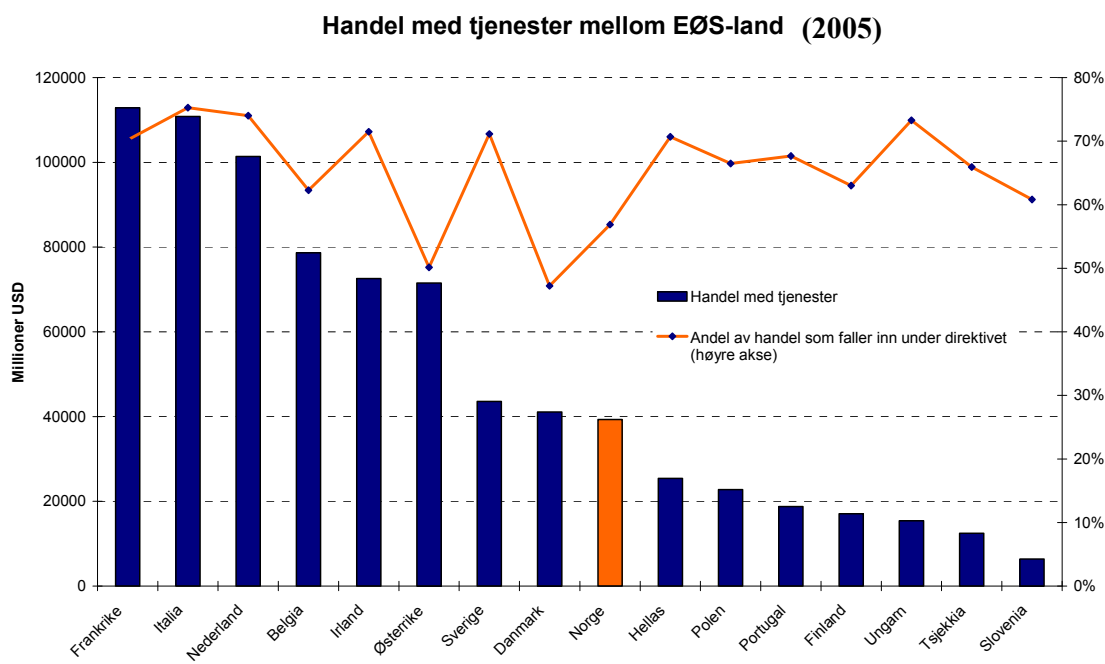
da denne eksporten eller eventuelt importen i mottakerlandet kun bli registrert i henhold til produsentens hovedaktivitet.

Inndelingen over er ikke direkte benyttet i utviklingen av tjenstedirektivet, men har åpenbart relevans for hvordan tjenstedirektivet behandler ulike former for tjenester. De artikler som omfatter rett til etablering for tjenesteytere (Art. 9-15) knytter seg i all hovedsak til Mode 3 handel. Artiklene som omhandler frihet til å yte tjenester (Art. 16-18) berører primært Mode 4 handel, Artiklene som omhandler rettigheter for tjenstemottakere (Art. 19-21) har relevans for både Mode 2 og Mode 3 handel, mens de artikler som behandler tjenestenes kvalitet har til hensikt å ivareta forbrukernes interesser uavhengig av Modalitet. Mode 1 handel blir i begrenset grad berørt av tjenstedirektivet.

4.1 Tjenestehandel mellom EØS-land

I figur 4.1 gis en oversikt over tjenestehandelen til et utvalg EØS-land. Her rapporteres det kun for den tjenestehandel som skjer internt i EØS-området. Tall for enkelte land (blant annet UK og Tyskland) er utelatt fordi rapporteringen av detaljert tjenestehandel på bilateralt nivå ikke gir konsistente tall når de aggregeres opp til total tjenestehandel.

Figur 4.1

Kilde: SSB

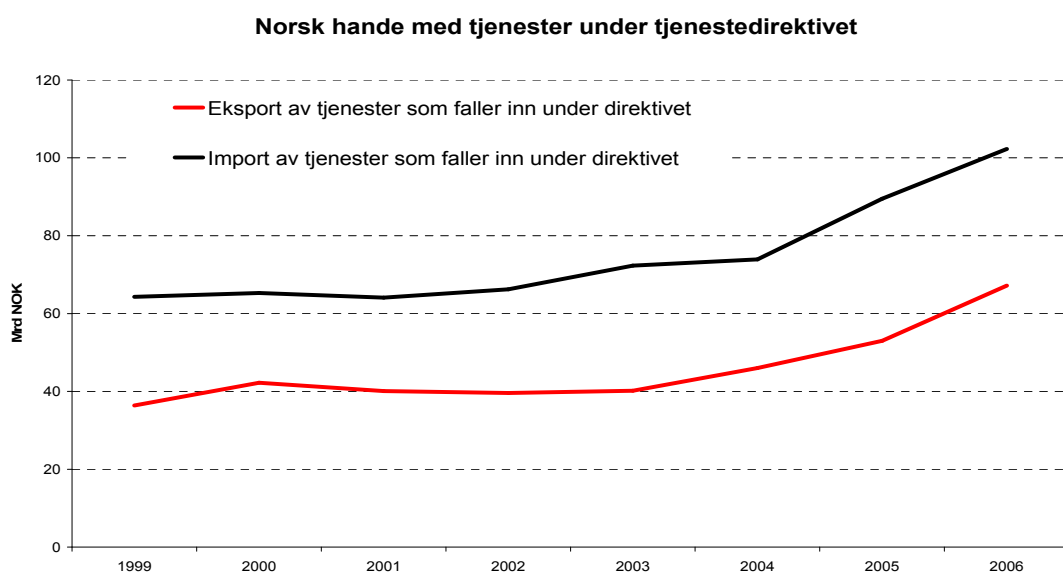
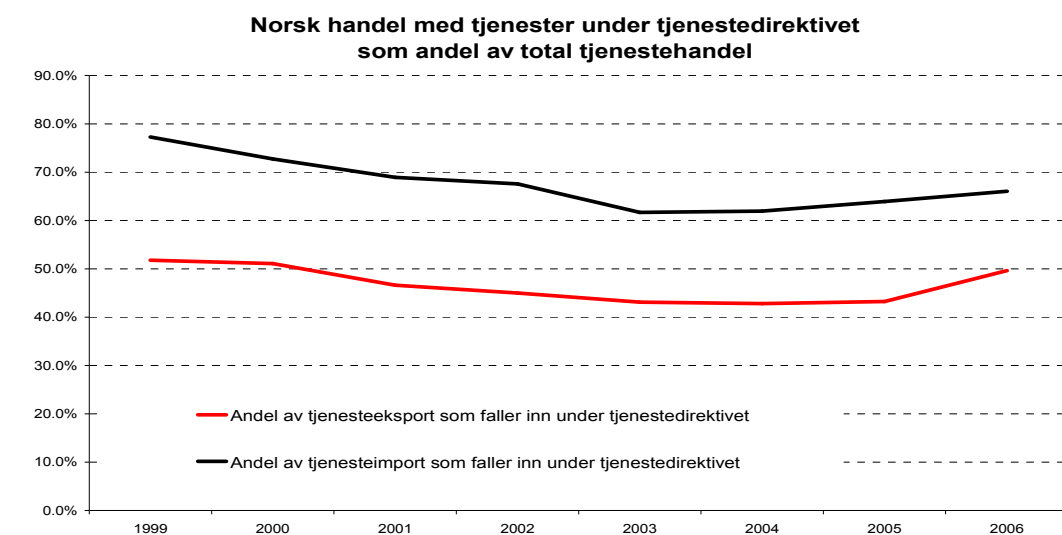
Figuren angir også hvor stor andel av tjenestehandelen til de ulike landene som sorterer inn under direktivet. Sett i lys av landstørrelse ser vi at land som Irland, Østerrike, Danmark og Norge har en svært høy handel med tjenester i EØS-området. For Norges del knytter den høye tjenestehandelsintensiteten seg til den maritime sektoren. I Østerrike, Belgia og Danmark er også handelen med transporttjenester stor. Reiselivstjenester er også en stor sektor i Østerrike, mens handel med forretningstjenester bidrar til å løfte opp Irlands tjenestehandel.

Sammenlignet med de andre landene er det en relativt liten andel av den norske tjenestehandelen som faller inn under tjenstedirektivet. Igjen knytter dette seg til sjøtransportens dominerende rolle. Man kan med andre ord hevde tjenestehandel med andre EØS-land er viktig for Norge, men at den formen for handel som berøres av tjenstedirektivet er av noe mer begrenset viktighet.

4.2 Norges handel med tjenester

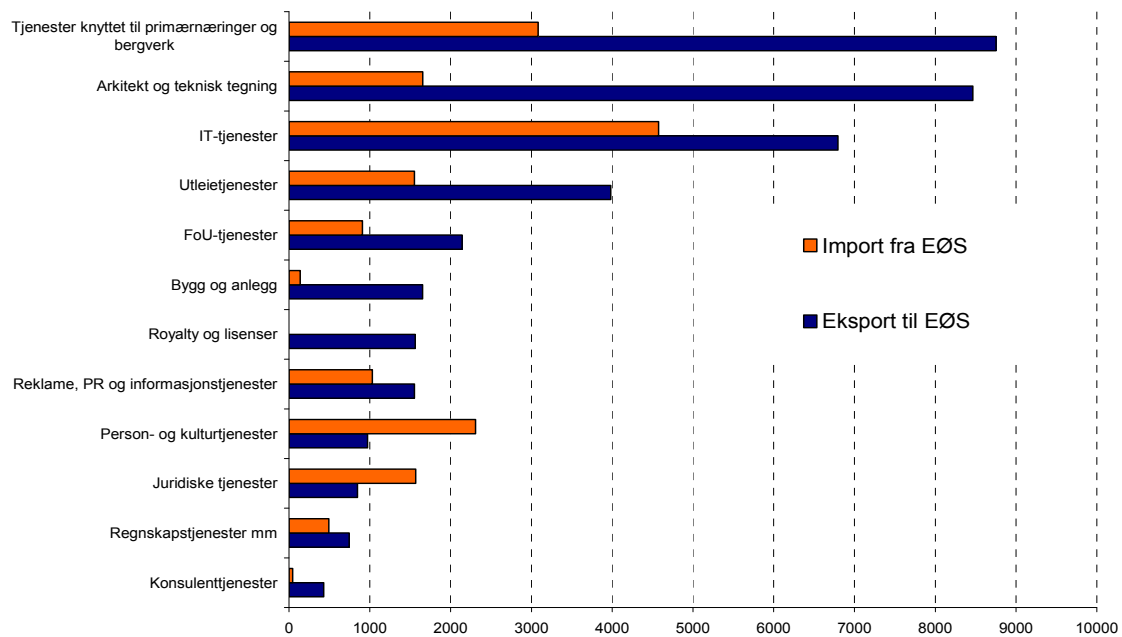
I figur 4.2 og 4.3 beskrives nivå og utvikling av norsk tjenestehandel med EØS-land over tid. Andelen av handelen med tjenester som faller inn under direktivet har holdt seg relativt stabil siden årtusenskiftet. De næringene som sorterer inn under direktivet kan med andre ord ikke vise til en handelsvekst som er særlig høyere enn annen tjenestehandel. Andelen av total tjenesteeksport som faller inn under direktivet er noe lavere enn andelen av total tjenesteimport, noe som primært knytter seg til den høye eksportaktiviteten innen sjøtransport og rørtransport. Til sammen utgjorde eksporten av tjenester til EØS-land som faller inn under direktivet 67 mrd NOK i 2006, mens importen nådde 102 mrd NOK. Vi har med andre ord et betydelig handelsunderskudd for handelen med tjenester som berøres av direktivet.

Figur 4.2 og 4.3

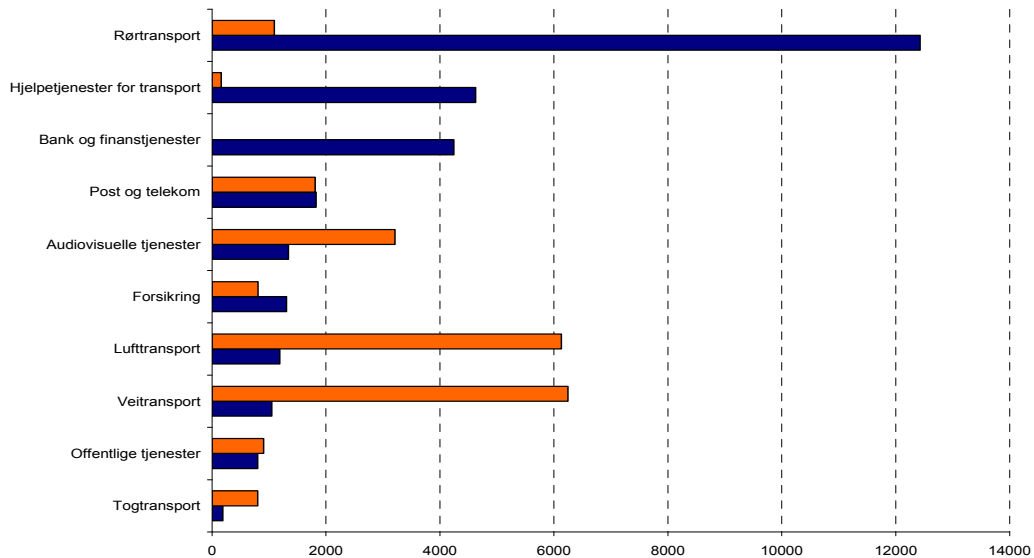

Kilde: Menon Business Economics

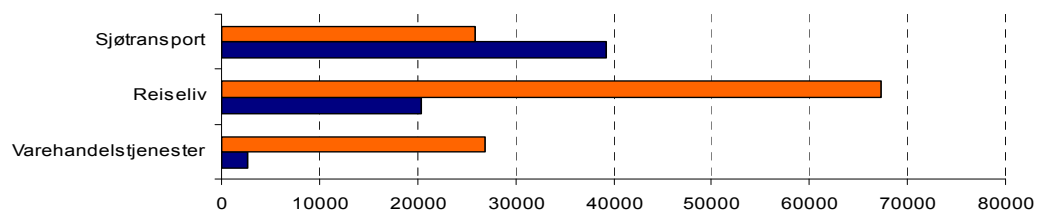
Figur 4.4A: Norsk eksport av tjenester under tjenstedirektivet (2006), Mill. NOK

Figur 4.4B: Norsk eksport av tjenester utenfor tjenstedirektivet (2006) , Mill. NOK

Figur 4.4C: Norsk eksport av tjenester – Store tjenestegrupper(2006), Mill. NOK

Kilde: SSB

I figur 4.4A-C rapporteres sektorvis tjenesteeksport fra Norge til EØS land basert på SSBs statistikk for tjenestehandel. I den øverste figuren har vi samlet de kategoriene som sorterer under tjenstedirektivet, men fordi statistikken ikke er tilstrekkelig detaljert, vil enkelte tjenester som er unntatt fra direktivet, som eksempelvis sikkerhetstjenester, pengespill og en rekke undervisningstjenester bli tatt med. Disse antas å utgjøre en såpass liten andel av handelen at de ikke vil prege det mer overordnede bildet. Av fremstillingsmessige årsaker har vi plukket ut de tre kategoriene med mest omfattende handel og lagt dem i den nederste figuren. Her faller både reiselivstjenester og tjenester knyttet til varehandel inn under tjenstedirektivet. Begge kategoriene eksporterer betydelig mer enn andre kategorier under direktivet, men fordi importen av denne typen tjenester er høy, opererer Norge med et betydelig handelsunderskudd knyttet til varehandelstjenester og reiselivstjenester. I den øverste figuren ser vi at eksporten av tjenester knyttet til primærnæringer, bergverk, og dermed også olje- og gassproduksjon er den mest omfattende med hensyn til eksport. Norsk leverandørindustri knyttet til olje- og gassektoren er i kraftig vekst og her utgjør tjenester en stor andel (se ellers Heum, Vatne og Kristiansen 2006 for mer om denne eksporten). Også eksporten av arkitekttjenester, teknisk tegning, IT-tjenester og utleietjenester er av betydelig omfang. De samme næringene er også godt representert på importsiden, men i tillegg er også importen av person- og kulturtjenester relativt omfattende.⁴

Vedlegg 3 gir en tabelloversikt over norsk eksport og import av tjenester fordelt på handelspartnere innad i EØS for 2006. Blant Norges største eksportmarkeder for tjenester finner vi Storbritannia på en klar førsteplass, med import av norske tjenester for 42.6 milliarder NOK i 2006. Deretter følger Sverige, Tyskland og Danmark med en import av norske tjenester på henholdsvis 21.5, 16.5 og 13.8 milliarder NOK. Av tjenestene som eksporteres til Storbritannia sorterer kun 31 % av disse under tjenstedirektivet, mens den tilsvarende andelen for Sverige, Tyskland og Danmark er henholdsvis 70 , 50 og 70 %.

Storbritannia er også det landet vi importerer mest tjenester fra, og i 2006 utgjorde denne tjenesteimporten 33 milliarder NOK. Vi har altså en positiv balanse i tjenestehandelen med Storbritannia. Deretter følger Sverige, Danmark og Spania med en eksport av tjenester til

⁴ Bygg- og anleggstjenester blir rapportert med et stort eksportoverskudd. Dette kan nok ses som overraskende i lys av den omfattende importen av arbeidstakere fra Sverige og de nye EU-landene, men i den grad arbeidstakerne er her over noe tid, blir ikke dette ansett som handel.

Norge på henholdsvis 31.2, 18.4 og 17.8 milliarder. Av tjenestene som importeres fra Storbritannia er omtrent halvparten omfattet av tjenstedirektivet, mens den tilsvarende andelen for Sverige, Danmark og Spania var henholdsvis 75, 68 og 96 %.

5. En gjennomgang av handelshindre på tjenesteområdet

Rundt årtusenskiftet ble det igangsatt en rekke kartlegginger av hindre knyttet til internasjonal handel med tjenester, men i de senere år har det ikke funnet sted nye kartlegginger som kan bidra med ny innsikt i hvordan politiske og regulatoriske forhold påvirker handel med tjenester. Heller ikke i GATS har det funnet sted nye initiativer som kan bringe frem ny informasjon om det handelspolitiske regimet på tjenesteområdet. Vi har derfor valgt å kun fokusere nærmere på OECDs reguleringsdatabase, som er den meste relevante og omfattende kartleggingen for OECD-land. Denne har også blitt oppdatert til 2003 tall. For en gjennomgang av andre eksisterende informasjonskilder vedrørende handelshindre på tjenesteområdet, henviser vi til Grünfeld (2005).

5.1 En gjennomgang av OECDs reguleringsdatabase

For å kunne gjennomføre en kvantitativ vurdering av hvilken effekt tjenstedirektivet vil ha på omfanget av og endringer i relevante reguleringer, er det nødvendig å ha et mål på de faktiske reguleringene. OECDs internasjonale reguleringsdatabase tar for seg brede økonomiske og næringsspesifikke reguleringer for hver enkelt OECD-land, og er den mest detaljerte og strukturerte databasen over nasjonale markedsreguleringer (Cox et. al (2004)). Dataene i databasen er i all hovedsak samlet inn gjennom detaljerte spørreskjemaer besvart av det enkelte lands relevante fagdepartement. Det har vært to runder med datainnsamling, den første i 1998 og den andre i 2003. Databasen har altså observasjoner for to ulike år med fem års mellomrom.

Databasen definerer til sammen seks hovedkategorier av reguleringer, som til sammen gir informasjon om over 800 regulerte forhold. Den første kategorien omfatter offentlig eierskap, generell markedsadgang og konkurranse. Den andre kategorien tar for seg prosesser knyttet til dynamikken i reguleringen, dvs. hvordan endringer i reguleringen formidles og hvilke prosesser som pågår til enhver tid for å sikre at regelverket er effektivt, samt hvordan reguleringen forholder seg til utenlandske aktører. Den tredje kategorien tar for seg

administrative krav i forbindelse med å sette i gang en virksomhet. Den fjerde kategorien angår regulering av profesjonsyrker (revisorer, advokater, ingeniører, arkitekter osv.) Den femte inneholder informasjon om regulering som gjelder transportsektoren (ikke omfattet av tjenstedirektivet), mens den sjettede fokuserer på regulering tilknyttet sektoren for detaljhandel.

På bakgrunn av den kvalitative informasjonen fra reguleringsdatabasen har forskere ved OECD utviklet en metode for å lage samleindekser for ulike typer regulering. Hos Conway, Janog og Nicoletti (2005) og Nicoletti et. al (1999) gis en grundig gjennomgang av både reguleringsdatabasen, og hvordan indikatorer for markedsregulering er satt sammen⁵. I vår regresjonsanalyse i kapittel 7 undersøker vi hvordan nivået på reguleringene i hvert enkelt EØS-land, samt forskjellen i regulering mellom EØS-land, påvirker tjenestehandelen over landegrensene. Av disse to målene er virkningen av forskjeller, eller heterogeniteten i regulering på handelen, den viktigste indikatoren for vårt vedkommende, ettersom det er nettopp denne heterogeniteten i regulering som direktivet har til hensikt å redusere..

For å kunne gjøre denne analysen trenger vi et mål både på det absolutte nivået på reguleringen for hvert enkelt EØS-land, samt på heterogeniteten i reguleringer mellom land. Markedsreguleringsindikatoren til Nicoletti (Product market indicator) er et mål på det absolutte reguleringsnivået, mens Kox et. al (2004) har laget en bilateral heterogenitetsindeks som fungerer som et mål på ulikheten i regulering mellom land. Begge indikatorene er basert på data fra OECDs reguleringsdatabase. I avsnittet nedenfor gis en kort innføring i både markedsreguleringsindikatoren og heterogenitetsindeksen.

5.2 OECDs absolutt indeks og heterogenitetsindeksen til Kox et al (2004)

Markedsreguleringsindikatoren er et mål på det absolutte nivået til et lands regulering. Den bilaterale heterogenitetsindeksen derimot forteller oss ikke direkte om nivået på reguleringen, men derimot hvor mye reguleringen skiller seg mellom to land. For å illustrere forskjellen mellom hva de to indikatorene forteller oss, tar vi for oss et eksempel med Portugal og Danmark. Danmark og Portugal har den samme verdien for markedsreguleringsindikatoren for handel og investeringer over landegrensene (i dette tilfellet 0,8 av et teoretisk maksimum på 6). Dette betyr imidlertid ikke at reguleringen i disse to landene er identisk. Ser man på heterogenitetsindeksen for regulering av handel og investeringer mellom Danmark og

⁵De samlede data fra databasen kan lastes ned fra OECD sine hjemmesider:
http://www.oecd.org/document/1/0,3343,en_2649_34323_2367297_1_1_1_1,00.html

Portugal, har denne en verdi på 0,4 av et mulig maksimum på 1. Reguleringen av handel og investeringer er altså ganske ulik for de to landene til tross for at det absolutte nivået på reguleringen er lik. Ulikhet i regulering er et viktig mål fordi det sier noe om kostnaden for en tjenesteyter ved å tilby sine tjenester i det andre landet, ved at den må forholde seg til et regelverk som er annerledes enn i hjemlandet. Dersom regelverket i to land er identiske vil den faste kostnaden ved å entre markedet i det andre landet være null ettersom man slipper ytterligere kostnader knyttet til konsesjoner, ytterligere kvalifiseringer, opplæring i gjeldende standarder og lignende (transaksjons- og kvalifikasjonskostnader).

Markedsreguleringsindikatoren og heterogenitetsindeksen består av de samme underkategoriene av reguleringer som stammer fra OECDs reguleringsdatabase. Begge har en pyramideform, med en samleindikator på toppen satt sammen av lag med underkategorier på ulike nivåer (se vedlegg 2 for en illustrasjon). Det første laget består er tre underkategorier, henholdsvis statlig kontroll, barrierer mot entreprenørskap, og barrierer mot handel og investeringer. Disse underkategoriene har igjen et nytt lag av åtte underkategorier som består av barrierer mot konkurranse, regulatorisk og administrativ kompleksitet, administrative byrder på oppstartsbedrifter, offentlig eierskap, statlig interaksjon i forretningsliv, eksplisitte barrierer mot handel og investeringer og andre barrierer (se vedlegg 2 for en enkel skisse av oppbygningen til indikatorene).

Markedsreguleringsindikatoren lages gjennom et rangeringssystem hvor kvalitative data fra reguleringsdatabasen tillegges verdier mellom 0 og 6. Verdien 0 tilsvarer ingen regulering, mens verdien 6 tilsvarer svært restriktiv regulering (se også Conway, Janod og Nicoletti (2005) for en grundig beskrivelse). Hver enkelt observasjon er deretter aggregert til lavere nivåer av indikatorer gjennom å tillegge skjønsmessige vekter til de forskjellige regulatoriske forholdene. Reguleringsindikatorer på nivået over lages basert på vektete gjennomsnitt av indikatorene på nivået under. Metoden for å avgjøre hvilken vekt en underkategori skal ha gjøres gjennom å identifisere hvilken av underkategoriene som bidrar til mest variasjon mellom land i datasettet (Principal Component analyse). Denne metoden blir brukt for det første fordi den er uavhengig av hvilken oppfatning man måtte ha på forhånd av hvilke faktorer som er viktige, og for det andre fordi den beholder variasjonen i datasettet som er nødvendig for skille de ulike lands reguleringer fra hverandre, slik at de høyere nivåene av indikatorer får forklaringskraft.

Heterogenitetsindeksen lages gjennom en parvis sammenligning av landenes reguleringer langs de aspektene av markedsregulering som finnes i OECDs reguleringsdatabase. Kort fortalt lages indeksen ved at man sammenligner landenes svar på spørsmålet knyttet til spesifikke reguleringer, hvorav svaret er enten at landene har lik regulering, eller at de har ulik regulering. Dersom det kommer frem at de to landene har ulik regulering tillegges denne reguleringen verdien 1, dersom det går frem at landene har lik regulering, tillegges denne reguleringen verdien 0. Heterogenitetsindeksen for reguleringer settes enkelt lik gjennomsnittet av disse verdiene, hvilket betyr at hver observasjon har lik vekt. De underkategoriene som har få observasjoner blir dermed gitt mindre vekt enn underkategoriene med mange observasjoner.

5.3 Oversikt over heterogenitetsindeksen

Tabell 5.1 gir en oversikt over heterogenitetsindeksene innenfor reguleringsområdet for handel og investeringer for de EØS-landene som er omfattet i OECDs reguleringsdatabase. Ser vi på heterogenitetsindeksene for Norge, peker Tsjekkia, Polen og Portugal seg ut som de landene vi har mest ulik reguleringen av handel og investeringer med. Gjennomsnittet av den norske heterogenitetsindeksen for handel og investeringer er på 0,35, hvilket er noe høyere enn gjennomsnittsnivået for EØS-landene som er 0,31 (Sverige har et gjennomsnitt på 0,32). I lys av en innføring av tjenstedirektivet er i seg selv positivt at Norge har reelt høyt heterogenitet, fordi det innebærer at potensialet for økt norsk handel med tjenester som følge av en harmonisering av regelverk på tvers av EØS er relativt stort. Blant de landene som har lavest heterogenitet, finner vi blant annet Østerrike, Danmark, Irland, Storbritannia og, kanskje noe overraskende, Frankrike. At Frankrike har lav heterogenitetsindeks, til tross for en relativt høyt nivå på den absolutte reguleringen, illustrerer kun poenget med at man måler ulikhet i regulering og ikke nivået på reguleringen i seg selv. Polen og Tsjekkia er de landene som skiller seg ut med særlig høy heterogenitet i reguleringen av handel og investeringer. Disse landene har et gjennomsnitt på henholdsvis 0,58 og 0,48. De er også blant de landene som i følge Bruijn, Cox og Lejour (2008) har de potensielt største gevinstene av en implementering av tjenstedirektivet (les mer om dette i kapittel 6 om velferdsimplikasjoner av direktivet).

Tabell 5.1

Heterogenitetsindeks: barrierer mot handel og investeringer: 1998, skala 0-1

	ØST	BEL	TSJ	DAN	FIN	FRA	TYS	HEL	UNG	IRL	ITA	NLD	NOR	POL	POR	SPA	SWE	UK
ØST	0.00	0.27	0.47	0.00	0.27	0.07	0.29	0.33	0.20	0.00	0.20	0.07	0.27	0.67	0.27	0.33	0.27	0.20
BEL		0.00	0.53	0.27	0.07	0.21	0.21	0.13	0.40	0.10	0.27	0.27	0.27	0.60	0.36	0.27	0.27	0.27
TSJ			0.00	0.47	0.53	0.50	0.43	0.40	0.40	0.50	0.40	0.47	0.53	0.27	0.64	0.60	0.47	0.60
DAN				0.00	0.27	0.07	0.29	0.33	0.20	0.00	0.20	0.07	0.27	0.67	0.27	0.33	0.27	0.20
FIN					0.00	0.21	0.21	0.13	0.40	0.10	0.27	0.27	0.27	0.60	0.36	0.20	0.27	0.20
FRA						0.00	0.23	0.29	0.21	0.00	0.14	0.07	0.29	0.64	0.27	0.29	0.29	0.14
TYS							0.00	0.29	0.29	0.30	0.14	0.29	0.29	0.50	0.40	0.29	0.29	0.14
HEL								0.00	0.47	0.20	0.27	0.33	0.33	0.47	0.45	0.33	0.20	0.33
UNG									0.00	0.20	0.20	0.20	0.40	0.60	0.36	0.47	0.33	0.33
IRL										0.00	0.10	0.00	0.30	0.60	0.20	0.30	0.20	0.10
ITA											0.00	0.20	0.33	0.47	0.27	0.33	0.20	0.20
NLD												0.00	0.33	0.67	0.27	0.33	0.33	0.20
NOR													0.00	0.60	0.55	0.27	0.40	0.33
POL														0.00	0.73	0.53	0.53	0.67
POR															0.00	0.55	0.36	0.36
SPA																0.00	0.47	0.27
SWE																	0.00	0.33
UK																		0.00

Kilde: Kox, Lejour og Montizaan (2004) og OECD

5.4 Oversikt over markedsreguleringsindikatoren

Tabell 5.2 viser to versjoner av markedsreguleringsindikatoren. Den aggregerte markedsreguleringsindikatoren er et vektet gjennomsnitt av alle underkategoriene av absolutte reguleringer fra OECDs reguleringsdatabase (vedlegg 2 gir en illustrasjon for hvordan den er satt sammen), og kan som nevnt ovenfor ta verdier mellom 0 til 6. Den høyeste verdien er imidlertid på 2.8, som er Polen. Til sammenligning har Storbritannia den laveste verdien, med 0.9, mens Norge har et absolutt reguleringsnivå på 1.5, hvilket plasserer oss midt i gruppen av EU-land.

Markedsreguleringsindikatoren for handel og investeringer er en underkategori av den aggregerte. Denne indikatoren er merket *m* for *mellomindikator*. Det er denne indikatoren vi har brukt i vår regresjonsanalyse. Med unntak av Polen (2.4) ser vi at nivået på absolutte barrierer knyttet til handel og investeringer i EØS-landene er lav, og varierer mellom 0.3

(Belgia) og 1.4 (Ungarn). Norges nivå på absolutte reguleringer av handel og investering er på 0.8, hvilket plasserer oss i midtsjiktet i EØS-sammenheng.

Gruppene under kategorien for handel og investeringer innebefatter reguleringer som begrenser utenlandsk eierskap, diskriminerende prosedyrer knyttet til handel og konkurranse politikk, andre regulatorisk barrierer og toll knyttet til handel. Disse indikatorene er merket med *u* for *underindikator*. Ser man nærmere på disse for Norge ser vi at det er indikatorene for begrensninger på utenlandsk eierskap og andre regulatoriske forhold som gjør at Norge får en såpass høy verdi på det absolutte nivået på reguleringer innen handel og investeringer.

Tabell 5.2

Absolutt nivå på markedsregulering: 2003, indeks 0-6

	Aggregert(h)	Handel og investering(m)	Eierskap(u)	Diskriminering(u)	Regulatorisk(u)	Toll(u)
UK	0.9	0.4	0.3	0.3	0.0	1.0
Irland	1.1	0.5	1.2	0.0	0.0	1.0
Danmark	1.1	0.8	1.2	0.5	0.7	1.0
Sverige	1.2	0.8	1.5	0.7	0.0	1.0
Finland	1.3	0.6	1.5	0.0	0.0	1.0
Belgia	1.4	0.3	0.3	0.0	0.0	1.0
Nederland	1.4	0.7	1.2	0.5	0.0	1.0
Østerrike	1.4	0.7	1.5	0.3	0.0	1.0
Slovakia	1.4	1.6	2.3	1.1	1.6	1.0
Tyskland	1.4	0.6	0.3	0.7	0.7	1.0
Norge	1.5	0.8	1.9	0.3	0.7	0.0
Portugal	1.6	0.8	1.6	0.7	0.0	1.0
Spania	1.6	0.7	0.8	0.3	0.7	1.0
Frankrike	1.7	1.0	2.3	0.5	0.0	1.0
Tsjekkia	1.7	0.9	2.0	0.7	0.0	1.0
Hellas	1.8	1.2	1.3	2.0	0.7	1.0
Italia	1.9	1.1	2.8	0.7	0.0	1.0
Ungarn	2.0	1.4	1.9	1.2	0.0	3.0
Polen	2.8	2.4	3.7	0.3	1.6	4.0

h=hovedindikator, m=mellomindikator, u=underindikator

Kilde: OECD

Av de spesifikke spørsmålene som er besvart i OECDs reguleringsdatabase går det frem at Norge skårer dårlig på restriksjoner på utenlandskeierskap fordi det i norsk lov eksisterer bestemte grenser for hvor stor andel utenlandske investorer kan ha i for eksempel banker og media-selskap, og fordi utenlandske investorer ikke kan eie mer enn 49 prosent i et norsk flyselskap. Grunnen til at Norge får 0.7 på regulatoriske barrierer er fordi det i norsk lov ikke

er noen spesifikke tiltak som krever eller anbefaler administrative regulatoriske prosedyrer å unngå unødvendige restriksjoner på handel.

5.5 Hva er konsekvensen av at opprinnelseslandprinsippet er forlatt?

Den største forskjellen mellom det opprinnelige utkastet til tjenstedirektiv og den endelige utgaven knytter seg fjerningen av opprinnelseslandprinsippet (OLP), jf. utkastet til direktivets art. 16 nr. 1. Prinsippet var ment å fjerne barrierer for handel ved at en tjenesteyter som opererte utenlands kun behøvde å forholde seg til sitt hjemlandets regler. Når det gjelder effekten på handel med tjenester over landegrensene, ville et slikt prinsipp ligge nært opp til en full harmonisering av regelverk på tvers av EØS-landene. Ved hjelp av en grundig vurdering av OLP i lys av OECDs reguleringsdatabase har Kox med flere (2004) anslått at omfanget av reguleringer som utenlandske tjenesteytere møter reduseres kraftig som følge av prinsippet. Forfatterne har beregnet effekter av OLP på følgende reguleringskategorier målt i prosentvis reduksjon:

Tabell 5.3: Reduksjon i reguleringer som følge av opprinnelseslandsprinsippet

<i>Regulatorisk og administrativ kompleksitet</i>	66 - 77 %
<i>Eksplisitte barrierer mot handel og investeringer</i>	73 - 78 %
<i>Administrative hindre for nyetablering</i>	34 - 46 %
<i>Konkurransbarrierer</i>	29 - 37 %
<i>Statlig eierkontroll</i>	3 - 6 %

Kilde: Bruijn, Kox og Lejour (2007)

Med dette som utgangspunkt må det forventes at virkningene av OLP for grenseoverskridende tjenesteytelser vil være betydelig.

Som erstatning for OLP har man i det endelige direktivet valgt å utforme en egen artikkel (Art. 16) som skal ivareta tjenesteyters *frihet til å yte tjenester* i en annen medlemsstat enn der tjenesteyteren er etablert. I Arnesen (2006) presenteres en gjennomgang av hvorvidt vilkårene i artikkel 16 avviker fra gjeldende EU-rett. Sett i lys av relevant rettspraksis hevder Arnesen at prinsippet om frihet til å yte tjenester ikke avviker fra gjeldende rettspraksis i EU, hverken når det gjelder rett til etablering eller rett til grenseoverskridende tjenesteytelser. Dersom vi

forstår Arnesen rett, vil dermed direktivets utforming av artikkel 16 ikke medføre endringer fra hvordan forholdene er i dag.

Arnesen gjør i sin rapport også en vurdering av om OLP kunne anses å medføre en betydelig endring av gjeldende rettspraksis i EU. Igjen peker Arnesen på at de føringer på frihet til å regulere som særlig ligger i EU-traktatens artikkel 49 og 50 i utstrakt grad ivaretar de rettigheter som det opprinnelige forslaget med OLP var ment å gi tjenesteyterne. På den annen side er det liten tvil om at overgangen fra OLP til *frihet til å yte tjenester* øker vertslandets mulighet til å følge opp tjenesteytere med lovlig regulering. Dette vil i seg selv innebære at anvendelsen av lovlig regulering må antas å bli mer omfattende, noe som igjen vil bidra til å opprettholde reguleringsnivået sammenlignet med OLP.

Med utgangspunkt i den juridiske vurdering i Arnesen (2006) er det derfor noe overraskende at Kox med flere (2004) i deres økonomiske vurdering kommer frem til såvidt sterke effekter av OLP. de Bruin med flere (2007) presenterer i tillegg en vurdering av hvordan effekten på reguleringsheterogenitet under OLP kan sammenlignes med tilsvarende heterogenitet i regulering mellom land med det endelige direktivet. Deres anslag peker i retning av at man som følge av fjerningen av OLP må forvente at reduksjonen i total heterogenitet (langs alle fem kategorier nevnt over) vil være omtrent 30 % mindre sammenlignet med det opprinnelige direktivforslaget, og at man særlig vil stå overfor en betydelig svekket effekt på eksplisitte barrierer mot handel og investeringer (fra 75 % til 45 %).

Finnes det da noen konsistent forklaring på hvordan Arnesen (2006) og Kox med flere (2004) kan operere med såvidt ulike konklusjoner? Det er liten tvil om at gjeldende rettspraksis i EU åpner for en betydelig heterogenitet i reguleringspraksis, både når det gjelder etableringsspørsmål og grenseoverskridende tjenesteytelser, selv om krav om likebehandling og nødvendighet er oppfylt. Tjenesteytere som ønsker å forsyne et nytt land må derfor sette av betydelige ressurser for å gjøre seg kjent med de reguleringer i vertslandet som er i overensstemmelse med direktivet. I økonomisk forstand fremstår dette som omfattende faste kostnader knyttet til tjenestehandel. Nettopp slike faste kostnader eller kostnader knyttet til etablering i et annet medlemsland med ulik regulering, synes å spille en avgjørende rolle for hvorvidt bedrifter velger å eksportere eller ikke (se eksempelvis Helpman, Melitz og Rubinstein, 2007 og Kox og Kyvik Nordås, 2007). Med OLP ville denne typen faste kostnader reduseres betydelig.

Bortfallet av opprinnelseslandprinsippet kan imidlertid gi positive effekter ved at det fjerner incentivene til EØS-landene om å konkurrere om å ha det mest liberale regelverket for å tiltrekke seg, eller hindre utflagging av, tjenestebedrifter. Dette er positivt ettersom det gjør det lettere å oppnå en felles standard som kan sikre kvaliteten på tjenestene til forbrukerne.

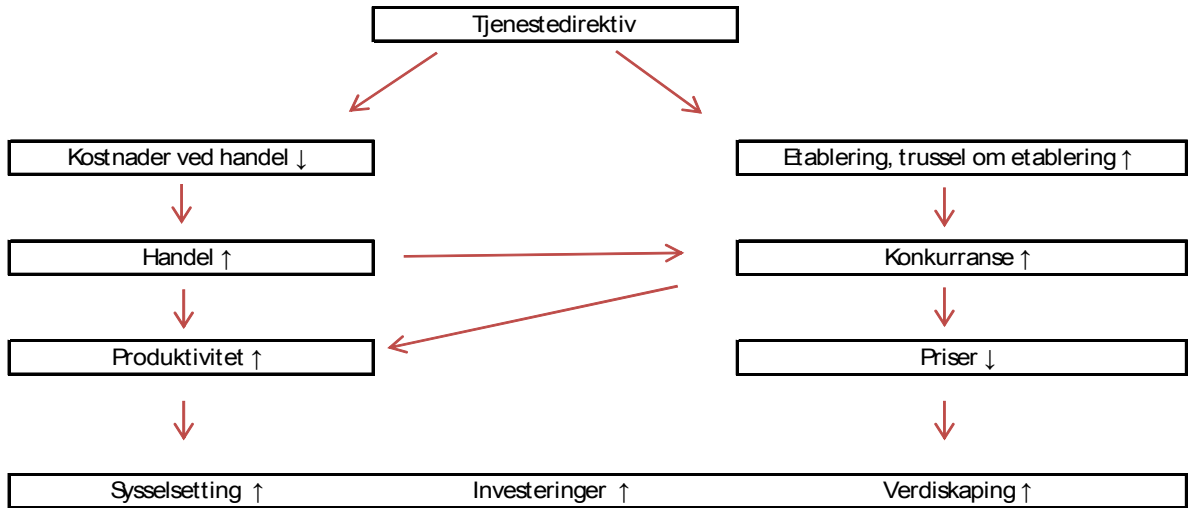
6. Tjenstedirektivet og velferdseffekter

Proessen med å innføre et tjenstedirektivet er en del av EUs Lisboa-strategi, der EUs målsetning er å bli den mest dynamiske og konkurransedyktige økonomien i verden innen 2010. Tanken bak tjenstedirektivet er at en harmonisering, og til dels liberalisering, av reguleringer knyttet til tjenstehandel på tvers av EØS-landene, skal føre til økt handel med tjenester, som igjen vil gi positive velferdseffekter som; høyere verdiskaping, større investeringer og flere arbeidsplasser.

Figur 6.1 illustrerer hvordan frihet til å yte tjenester og frihet til å etablere tjenstevirksomhet på tvers av landegrensener, jf. henholdsvis kapittel 3 og 2 i tjenstedirektivet, skal både redusere kostnadene knyttet til tjenstehandel og øke konkurransen blant tjensteyterne. Økt handel gir hardere konkurranse, hvilket stimulerer til effektivisering og fjerner markedsakt. Mer handel over landegrensene bidrar også til økt variasjon av tjenester i hvert land hvilket gir forbrukeren flere valgmuligheter. Markedsintegrasjon er ikke minst en viktig forutsetning for en effektiv ressursallokering ved at de ulike landene kan tilby hverandre de produktene de er relativt best til å produsere.

Figur 6.1

Figur Y: Tjenstedirektivet og makroøkonomiske effekter

Kilde: Breuss og Badinger (2005)

Etter det første forslaget til tjenstedirektivet kom i 2004 er det gjort en håndfull empiriske studier av hvilke samfunnsøkonomiske velferdseffekter en implementering av tjenstedirektivet vil medføre. Nesten alle disse studiene baserer seg på 2004 versjonen av direktivet, hvilket på enkelte områder skiller seg vesentlig fra det vedtatte direktivet, for eksempel med hensyn til opprinnelseslandprinsippet. I de Bruijn, Kox og Lejour (2007) gjøres det imidlertid en simulering av hvilke velferdseffekter en implementering av både det endelige og det opprinnelige tjenstedirektivet vil ha. Dette gjør de ved bruk av en generell likevektsmodell⁶. Deres simuleringer viser at som en følge av implementering av det vedtatte tjenstedirektivet vil EUs totaleksport av varer og tjenester øke et sted mellom 1 og 2,2 prosent⁷. I deres likevektsmodell medfører dette en vekst i bruttonasjonalproduktet på mellom 0.2 og 0.4 prosent innen 2040, mens det totale konsumet ventes å øke med mellom 0.3 og 0.7 prosent.

Bruijn, Kox og Lejour anslår at de største gevinstene fra direktivet vil tilfalle de nye EU-landene, ettersom deres tjenstehandel er mer regulert enn i resten av EU. De nye landene

⁶ Gravity-modellen som vi har bruk i vår analyse ser utelukkende på den direkte virkning av tjenstedirektivet på eksport og import, og gir ingen eksplisitte prediksjoner på de indirekte virkninger av økt handel. Det skal likevel bemerkes at modellen er konsistent med generelle likevektsmodeller for internasjonal handel.

⁷ Selve eksporten av kommersielle tjenester som omfattes av direktivet estimeres av Bruijn, Kox og Lejour å øke med mellom 20-40 prosent, men siden disse tjenestene kun representerer en begrenset andel av den totale eksporten av varer og tjenester innen EU blir virkningen på total eksport såpass liten.

predikeres å få den størst veksten i tjenesteeeksport, men også den største økningen i konkurranse på hjemmemarkedet, ettersom de i dag i stor grad er isolert fra konkurranse i tjenester. I artikkelen peker forfatterne særlig på tre forhold som vil bidra til denne veksten. Det første er at en avvikling av reelle handelsbarrierer fører til en reduksjon i relative priser og en økt variasjon i tilbudet av tjenester, noe som vil øke etterspørselen etter utenlandske tjenester. Det andre er at reduserte handelsbarrierer på de tjenestene som omfattes av direktivet gir en effektiviseringsgevinst som både reduserer prisen på tjenesten for importøren, og som øker fortjenesten til eksporten, i form av reduserte kostnader. Dette innebærer at begge lands bytteforhold med utlandet (terms-of-trade) forbedres, slik at både etterspørsel og tilbud av tjenesten øker⁸. I tillegg medfører reduserte handelsbarrierer en indirekte effektivitetsgevinst gjennom at man får økt grad av spesialisering innen de områdene landene har et komparativt fortrinn. Dette følger av økt tilbud av tjenester over landegrensene, som gjør at hvert enkelt land i mindre grad har behov for å produsere alle typer tjenester selv, og på denne måten kan reallokere arbeidskraft til de sektorer hvor landet er relativt best til å produsere.

Bruijn, Kox og Lejour predikerer at de gamle landene vil øke sin relative spesialisering innen kommersielle tjenester, mens de nye EU-landene i større grad vil reallokere sine ressurser til vareproduksjon hvor de har sitt største komparative fortrinn. Bruijn, Kox og Lejour har i sin modell imidlertid ikke tatt hensyn til overgangskostnadene ved strukturendringer i økonomien (midlertidig arbeidsløshet osv.). Modellen tar heller ikke høyde for kostnadene knyttet til selve implementeringen av direktivet, eller de dynamiske virkningene av økt konkurranse på innovasjon og derav produktivitet.

Bruijn, Kox og Lejourns estimerer på velferdseffekter er vesentlig lavere for det endelige direktivet (33-45 prosent), enn for det opprinnelige 2004 forslaget. Hovedgrunnen til dette tillegges fjerningen av opprinnelseslandprinsippet, som i følge Bruijn, Kox og Lejour øker kostnaden av å eksportere tjenester til et annet land som følge av at graden av harmonisering av regelverk mellom EØS-land, blir vesentlig mindre.

⁸ Endringen i bytteforhold som følge av reduksjon i ikke-tariffære handelsbarrierer skiller seg toll. Mens toll også innebærer et tap i skatteproveny for importørlandet, gir en reduksjon i ikke-tariffære barrierer utelukkende velferdsgevinster til alle parter.

Copenhagen Economics (2005) har gjort en tilsvarende studie for Europa-kommisjonen, basert på det opprinnelige 2004 forslaget til direktiv. Her simulerer de hvilke velferdseffekter en implementering av tjenstedirektivet vil ha i en generell likevektsmodell. I likhet med Bruijn, Kox og Lejour peker de på at en reduksjon i de ikke-tariffære barrierene vil redusere prisen på tjenester som følge av lavere kostnader og hardere konkurranse, samt medføre en mer effektiv ressursallokering. Deres simuleringer viser at det samlede konsumet i EU vil øke med omtrent 0,6 prosent, hvilket i 2004 utgjorde 37 milliarder euro. De anslår også at den generelle verdiskapingen vil øke med 33 milliarder euro, og at sysselsettingen kan øke med så mye som 600 000, hvilket tilsvarer en vekst på ca. 0,3 prosent i EU. Når de ser på tjenestesektoren isolert, anslås sysselsettingen og verdiskapingen å øke med henholdsvis 0,5 og 1,1 prosent.

Copenhagen Economics fremhever at alle EU-landene vil være tjent med en implementering av direktivet, men at størrelsen på velferdsgevinstene (målt som økning i konsum) vil variere mellom land. De største velferdseffektene anslås å være i land som Nederland, Storbritannia, Finland, Østerrike og Italia (økning på 0,8-1,4 prosent i konsum), mens Sverige, Danmark og Polen vil oppnå mindre gevinster (0,1 til 0,4 prosent). Dette anslaget er spesielt interessant med tanke på at Bruijn, Kox og Lejour i sin 2007-studie, anslår at Polen er et av de landene som vil få den største velferdsøkningen. Dette skyldes nok i hovedsak at Bruijn, Kox og Lejour i større grad enn Copenhagen Economics vektlegger opprinnelseslandprinsippet og de faste kostnadene det medfører å etablere eksport av tjenester til et annet land dersom det har ulik regulering fra hjemlandet. Som vi ser av tabell 5.1 ovenfor har Polen en svært høy heterogenitet i regulering med andre land og vil således oppleve en større harmonisering av regelverket ved en implementering av direktivet sammenlignet med andre land.

Breuss og Badinger (2005) bruker en prediksjonsmodell til å estimere effekten av direktivet på økonomiske forhold som produktivitet, sysselsetting, investeringer og produksjon. Deres analyser viser ingen direkte effekt mellom økt handel og produktivitet. Imidlertid finner de en signifikant positiv virkning av økt handel med tjenester på konkurranse, og av konkurranse på produktivitet, sysselsetting og investeringer. Ut ifra denne indirekte effekten gjør de et anslag på at det samlede bruttonasjonalproduktet i EU vil øke med 0,69 prosent. For sysselsetting anslår de at direktivet vil medføre 612 000 nye arbeidsplasser i tjenestesektoren, hvilket er svært likt anslaget til Copenhagen Economics.

7. Økonomiske effekter for Norge av å innføre direktivet

En konsekvensvurdering av en implementering av tjenstedirektivet for Norges handel med tjenester må ta utgangspunkt i en faglig gjennomarbeidet økonomisk modell som kan vise til sterk prediksjonskraft gjennom tidligere studier. Kox, Lejour og Montizaan (2004) og Kox og Lejour (2006) anvender en gravity-modell for å estimere effektene av det første forslaget til tjenstedirektiv. I Bruijn, Cox og Lejour (2007) går man ett skritt videre og beregner konsekvensene av det vedtatte tjenstedirektivet ved hjelp av en såkalt generell likevektsmodell. Dessverre inkludere ingen av disse studiene Norge, ettersom de fokuserer på EUs medlemsland. Ved å hente inn tall fra OECD for bilateral tjenstehandel, data fra OECDs reguleringsdatabase, samt Koxs indekser for heterogenitet, har vi opprettet et tilsvarende datasett som anvendes av Kox med flere, men nå utvidet til å inkludere Norge. Vi har videre valgt å anvende samme estimeringsmodell som i de nevnte studiene, dels fordi disse har fått betydelig internasjonal anerkjennelse, dels fordi gravity-modellen har vist seg å være konsistent med internasjonal handelsteori som beskriver tjenstehandel på en dekkende måte, og dels fordi valg av samme modell tillater oss å foreta direkte sammenligninger med resultater fra tidligere studier.

7.1 Nærmere om gravity-modellen

Gravity-modellen ble først anvendt for å forklare internasjonal handel av Tinbergen (1962) and Pöyhönen (1963). Den grunnleggende modellen tar følgende form:

$$T_{ij} = D_{ij}^{\beta_1} Y_i^{\beta_2} Y_j^{\beta_3} E_{ij},$$

der T_{ij} representerer handel mellom land i og j , Y_i står for BNP i land i , D_{ij} er avstanden mellom landene og E_{ij} betegner et restledd som dekker statistiske avvik fra den beregnede modellen. Forklaringsfaktorene er ganget med hverandre, noe som illustrerer at de gjensidig påvirker hverandres forklaringskraft. Ved å ta logaritmen av uttrykket blir modellen lineær og kan lett estimeres ved hjelp av enkle regresjonsmetoder.

Jo større avstanden er mellom land, jo høyere blir transportkostnadene, noe som forventes å bidra til redusert handel. Størrelsen på både eksport- og importlandet forventes å bidra til å øke handelen mellom landene. Importlandets størrelse betyr mye fordi det bestemmer markedets etterspørsel. Eksportlandets størrelse er av betydning fordi det angir hvor stor og

diversifisert eksportindustrien er. Parameterne β kalles gjerne for elastisitet og angir hvor stor effekt de ulike forklaringsvariablene har på handelen. En elastisitet forteller hvor mange prosent økning i handelen man kan forvente dersom forklaringsvariabelen (høyresidevariabel i ligningen ovenfor) økes med 1%. Elastisiteten til landstørrelse ligger gjerne rundt 1, mens elastisiteten til avstand gjerne ligger i området -0.8 og -1.5 (se ellers Frankel (1991) og Learner (1993)).

Selv om gravity-modellen i det store og hele fremstår som den beste empiriske modellen for å forklare handelsmønstre, ble den i lang tid kritisert for å ikke være basert på en eksplisitt teori om internasjonal handel. I den senere tid er det imidlertid vist at ulike versjoner av modellen er fullt ut konsistente med både tradisjonell Heckscher-Ohlin-Samuelson teori (Deardorff, 1995), nyere handels teori (se eksempelvis Helpman, 1987), og nyere teorier for heterogenitet i import- og eksportmønstre (Helpman, Melitz og Rubinstein, 2007). Det finnes dermed belegg for å hevde at gravity-modellen gis støtte gjennom en rekke ulike teorier for internasjonal handel. Fenstraa, Markusen og Rose (2001) har nettopp av denne grunn valgt å anvende gravity-modellen til å teste hvilke typer teorier for internasjonal handel som passer best med virkeligheten. Et aspekt ved deres analyse er av spesielt stor betydning for studier av internasjonal handel med tjenester. Dette knytter seg til forventninger om elastisitetene i modellen når man handler med svært heterogene produkter innen samme produktgruppe. Da predikerer teorien for intraindustriell handel at elastisiteten til eksportlandets størrelse (eller hjemlandet) skal være større enn elastisiteten til importlandets størrelse. Sammenlignet med varer innen samme produktgruppe har tjenester innen samme produktgruppe en svært heterogen natur, og det er derfor naturlig å forvente at dette mønsteret opptrer i vår analyse av tjenestehandel mellom europeiske land som faller inn under tjenstedirektivet.

7.2 En gravity-modell for tjenestehandel mellom EØS-landene

Vi har tatt utgangspunkt i modellen som er beskrevet over, og tilført den en ekstra forklaringsvariabel som beskriver forhold som antas å begrense handelen med tjenester mellom land i EØS-området. Fordi handel med tjenester over landegrenser berøres av en rekke reguleringer, har vi valgt å anvende OECDs reguleringsdatabase som er beskrevet mer grundig i kapittel 5 (se ellers Conway, Janod og Nicoletti 2005). Databasen gir den mest detaljerte oversikten over hindre som kan være med på å påvirke handelsmønstret mellom EØS-land. Dersom to land opererer med omfattende men svært like reguleringer, kan man argumentere for at handelen mellom dem ikke nødvendigvis vil lide ettersom eksportører er

godt kjent med de reguleringer som man opererer med i importlandet. Det er derfor gode grunner til å heller rette fokus mot graden av heterogenitet mellom EØS-land med hensyn til regulering av tjenesteproduksjon og tjenestehandel, fremfor det absolutte nivået på reguleringene.

Vi har derfor valgt å rette hovedfokus mot heterogenitetsindeksen, slik den er beskrevet i kapittel 5. Vi har valgt å utelukkende se på underindeksen som heter ”barrierer mot handel og investeringer”. Dette er fordi det er denne kategorien av reguleringer som er rettet mot utenlandske aktører, og fordi det er denne kategorien av reguleringer direktivet vil ha størst innvirkningen på. For å nyansere bildet og teste for sensitivitet, har vi også foretatt beregninger der vi bytter ut heterogenitetsindeksen med EØS-landenes avslutt-indeks. Nedenfor viser vi at resultatene faktisk i liten grad blir påvirket av om vi velger heterogenitetsmålet eller det absolutte målet. Vi estimerer følgende gravity-modell:

$$Handel_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln(BNP_{it}) + \beta_2 \ln(BNP_{jt}) + \beta_3 \ln(Avstand_{ij}) + \beta_4 heterogenitet_{ij} + \varepsilon_{ijt}$$

Den avhengige variabelen måler handel med tjenester mellom land i og land j som faller inn under tjenstedirektivet, slik dette er beskrevet i kapittel 2 og 3. Med handel mener vi enten eksport eller import. Tallene er hentet fra OECDs database over bilateral tjenestehandel og dekker årene 2000, 2003 og 2005. Denne databasen spesifiserer omlag 40 tjenestekategorier, og med bakgrunn i vårt operasjonelle skille mellom tjenestesektorer som faller innenfor og utenfor direktivet, har vi generert en gruppe for tjenestehandel som korresponderer med de kategorier som faller inn under direktivet (se også kapittel 4 for mer om EØS-landenes tjenestehandel). Tall for landenes BNP er hentet fra Verdensbankens World Development Indikator database og måler brutto nasjonalprodukt til faste 2000 priser, konvertert til USD. Avstand er hentet fra Atlas distanse-database og måler avstand mellom hovedsteder i kilometer.

Vårt datasett dekker 19 land i EØS-området. I tabell 7.1 presenterer vi en liste over land som er med og land som ikke er dekket. Datamaterialet dekker de største landene og Norges viktigste handelspartnere, og må derfor anses som høyst relevant for å studere handelsmønsteret for tjenester mellom EØS-land.

Tabell 7.1

Oversikt over land som er med / utenfor analysen

<u>Land inkludert</u>		<u>Utelatte land</u>	
Belgia	Østerrike	Luxemburg	Litauen
Danmark	Polen	Liechtenstein	Latvia
Finland	Portugal	Slovenia	Kypros
Frankrike	Spania	Slovakia	Malta
Hellas	Sverige	Estland	Romania
Irland	Tsjekkia		Bulgaria
Island	Tyskland		
Italia	UK		
Nederland	Ungarn		
Norge			

Med 19 land kan man maksimalt oppnå 323 mulige bilaterale par, og med tre årganger får vi dermed 969 potensielle observasjoner. Fordi OECDs database for bilateral tjenestehandel ikke er fulldekkende for alle par av land, ender vi opp med i overkant av 650 observasjoner. Dette er tilstrekkelig til å fremskaffe statistisk signifikante estimater.

I tabell 7.2 ser vi at heterogenitetsindeksen varierer mellom 0,1 og 0,7 når vi ser på alle landpar, mens den snevres inn til mellom 0,2 og 0,6 når vi kun fokuserer på landpar der Norge inngår. Ulikheten i regulering mellom Norge og dets handelspartnere er med andre ord mindre enn det man finner for mange andre EØS-land.

Tabell 7.2

Oversiktsstatistikk				
For alle land i regresjonen				
	Gjennomsnitt	Standardavvik	Min	Max
Eksport mellom par av EØS-land (Mill USD)	695.1	1968.5	0.0	17077.1
Import mellom par av EØS-land (Mill USD)	438.5	834.0	0.0	6838.2
Heterogenitetsindeks	0.3	0.2	0.1	0.7
Absoluttindeks_hjemland	0.9	0.5	0.3	2.4
Absoluttindeks_utland	0.8	0.5	0.3	2.4
For Norge i regresjonen				
	Gjennomsnitt	Standardavvik	Min	Max
Eksport mellom par av EØS-land (Mill USD)	152.9	228.5	1.4	832.1
Import mellom par av EØS-land (Mill USD)	503.3	692.0	0.9	2369.9
Heterogenitetsindeks	0.3	0.1	0.2	0.6
Absoluttindeks_hjemland	0.8	0.0	0.8	0.8
Absoluttindeks_utland	0.8	0.5	0.3	2.4

Absoluttindeksen kan ta verdier mellom 0 og 6, men den høyeste verdien i dette

datamaterialet er 2,4, hvilket er en verdi betydelig over snittet. Både heterogenitetsindeksen og absoluttindeksen gjelder for barrierer mot handel og investeringer.

7.3 Estimerte sammenhenger

I tabell 7.3 presenterer vi resultatene fra vår gravity-modell der vi fokuserer på eksport av tjenester som sorterer under direktivet. Resultatene er i full overensstemmelse med teoretiske prediksjoner om handel generelt og handel med heterogene produkter spesielt.

Tabell 7.3

Regresjon for eksport av tjenester under direktivet		
Eksport	Koeffisient	Signifikans
BNP hjemland (ln)	0.87	0.000
BNP utland (ln)	0.79	0.000
Avstand (ln)	-0.84	0.000
Heterogenitet	-0.92	0.004
Konstant	-32.76	0.000
N		658
F(4, 653)		363.5
Prob > F		0
R-squared		0.6736
Root MSE		1.1445

Modellen forklarer godt variasjonen i datamaterialet, ettersom R^2 ligger godt opp mot 0,7. Videre er alle koeffisientene statistisk signifikante.⁹ Både hjemlandets og utlandets (eller vertslanndets) størrelse er av stor betydning for handelen, og hjemlandseffekten er noe sterkere enn utlandseffekten, noe som bekrefter at vi står overfor eksport av heterogene tjenester. Elastisitetene ligger i underkant av 1, noe som indikerer at dersom størrelsen på ett av landene som handler med hverandre øker med 1%, så øker handelen med knappe 1%. Elastisiteten for avstand har også forventet fortegn og størrelse. Handelen mellom to land øker med nesten 1% dersom avstanden faller med 1%. Indeksen for heterogenitet i reguleringer mellom landene har også forventet fortegn og angir at ulik reguleringspraksis signifikant bidrar til å redusere eksporten av tjenester som faller inn under direktivet.

⁹ Alle regresjoner justerer for heteroskedastisitet og er robuste for autokorrelasjon innenfor hjemlandsgrupper og utlandsgrupper. Resultatene er også stabile, uavhengig av hvilket år vi studerer.

I tabellene 7.4 og 7.5 estimerer vi gravity-modellen for henholdsvis import og totalhandel. I tabell 7.5 har vi i tillegg byttet ut heterogenitetsindeksen med absolutt-indeksene for både hjemland og utland. Resultatene ligner i stor grad på det vi finner for eksport. Effektene av landstørrelse opprettholdes, og virkningen av reguleringer er fortsatt høyst signifikante. Koeffisienten for heterogenitet synes likevel å være noe høyere for import enn for eksport. I sum er det slik at import og eksport med tjenester som faller inn under direktivet skal balanseres. Dermed skulle man forvente at effekten av lavere heterogenitet er lik for eksport og import. Forskjellene kan enten relatere seg til at vi ikke har informasjon om alle bilaterale handelsstrømmer mellom EØS-landene, de kan knytte seg til målefeil, eller til statistiske unøyaktigheter. Vi ser det som mest sannsynlig at det er den første komponenten som er mest avgjørende.

Tabell 7.4

Regresjon for import av tjenester under direktivet		
Import	Koeffisient	Signifikans
BNP hjemland (ln)	0.89	0.000
BNP utland (ln)	0.74	0.000
Avstand (ln)	-0.85	0.000
Heterogenitet	-1.16	0.000
Konstant	-31.85	0.000
N		658
F(4, 653)		336.44
Prob > F		0
R-squared		0.6966
Root MSE		1.072

Tabell 7.5

Regresjon for totalhandel av tjenester under direktivet		
Total handel	Koeffisient	Signifikans
BNP hjemland (ln)	0.89	0.000
BNP utland (ln)	0.78	0.000
Avstand (ln)	-0.72	0.000
Absolutt regulering hjemland (ln)	-0.21	0.014
Absolutt regulering utland (ln)	-0.31	0.000
Konstant	-33.46	0.000
N		590
F(5, 584)		315.3
Prob > F		0
R-squared		0.751
Root MSE		0.91512

Det er et viktig poeng at vi finner en betydelig samvariasjon mellom den absolutte indeksen for begge landene og heterogenitetsindeksen. Dersom begge landene har høye verdier på absoluttindeksen, øker sannsynligheten for at de også har høy grad av heterogenitet. Dette er rimelig fordi mer omfattende reguleringsregimer også gir flere muligheter til ulikheter mellom landenes regimer. Ettersom disse indikatorene samvarierer i stor grad, er det vanskelig å teste ut modellen når både absoluttindeksene og heterogenitetsindeksen inngår. Vi har derfor valgt å ikke estimere en slik modell.¹⁰

7.4 Prediksjon av handelsmønstre mellom Norge og EØS-land under tjenstedirektivet.

Tjenstedirektivet er et omfattende dokument som primært er formulert i juridiske termer. Direktivets tekst bruker i liten grad økonomisk terminologi som kan anvendes direkte i økonomiske modeller (det sies ikke noe om hvor store prosentvise kutt man skal oppnå i tilknytning til ulike virkemidler etc.). Det er derfor en risikabel øvelse å predikere hvordan direktivet vil påvirke den tjenstehandel mellom EØS-land.

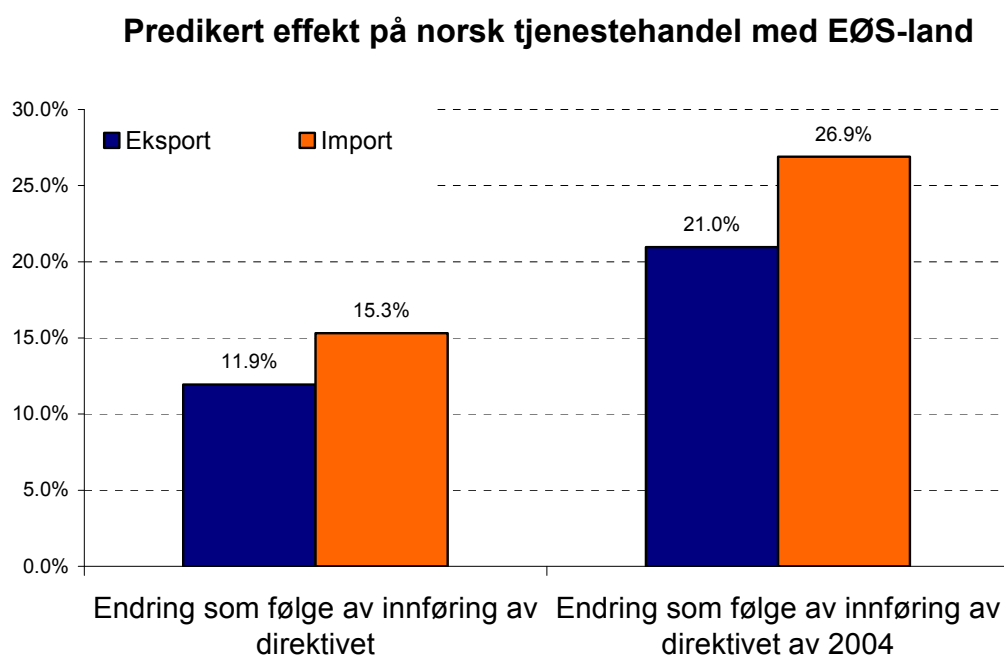
Det mest komplekse i denne sammenheng er å angi hvor stor effekt direktivet vil ha på de eksisterende barrierene for handel mellom EØS-landene. I kapittel 5.5 har vi derfor viet plass til en grundigere diskusjon av denne problemstillingen i lys av de OECD-baserte indikatorene for heterogenitet i reguleringer. Fordi det vil gå langt ut over dette prosjektets mandat å foreta en ny og fullstendig gjennomgang av de ca 800 reguleringer som er kartlagt i OECDs reguleringsdatabase, velger vi å hvile på de estimatene som de Bruijn med flere (2007) har fremlagt. Deres beregninger angir at man med det nye direktivet må forvente at heterogeniteten i reguleringer for handel og investeringer i gjennomsnitt faller med 41-44 %. Vi har derfor tatt utgangspunkt i dette når vi har beregnet hvordan direktivet vil påvirke norsk handel med EØS-land. I våre estimater har vi antatt 41 % reduksjon i heterogeniteten, hvilket er et konservativt anslag i henhold til Bruijn, Cox og Lejour.

Koeffisientene fra gravity-modellene kan anvendes direkte i en prediksjon av effekten på handelsstrømmene. Til tross for at denne typen modeller er konsistent med modeller for internasjonal handel som er basert på generell likevekt, er det knyttet betydelig usikkerhet til i

¹⁰ Kox med flere (2004) har derimot funnet det mulig å se på begge typer indekser samtidig, og har fått signifikante resultater.

hvilken grad prediksjonene som hentes ut av modellestimatene tar høyde for generelle likevektseffekter. Med slike effekter tenker vi primært på hvordan endringer i effektive priser på import og eksport påvirker handelen indirekte gjennom endrede faktorpriser og ressursallokering i resten av økonomien. de Bruin med flere (2007) forsøker nettopp å ta høyde for slike effekter ved å studere konsekvensene av tjenstedirektivet i en generell likevektsmodell for hele EU. Deres resultater peker i retning av at de generelle likevektseffektene er med på å forsterke effekten av direktivet på omfanget av handel.

Figur 7.1

I figur 7.1 presenteres effekten på samlet handel mellom Norge og andre EØS-land. Søylene lengst til venstre identifiserer effektene av en innføring av det endelige direktivet, mens søylene til høyre identifiserer effektene av det første forslaget til direktiv der opprinnelseslandprinsippet var inkludert. Vi finner at Norges eksport av tjenester som sorterer inn under tjenstedirektivet øker med 12 %, men importen vokser med 15 %. Det er to grunner til at importen forventes å øke mer. For det første har vi valgt å foreta prediksjonen av import med bruk av den høyere importkoeffisienten fra tabell 7.4.¹¹ For det andre er landfordelingen av importen forskjellig fra landfordelingen av eksporten. De landene Norge

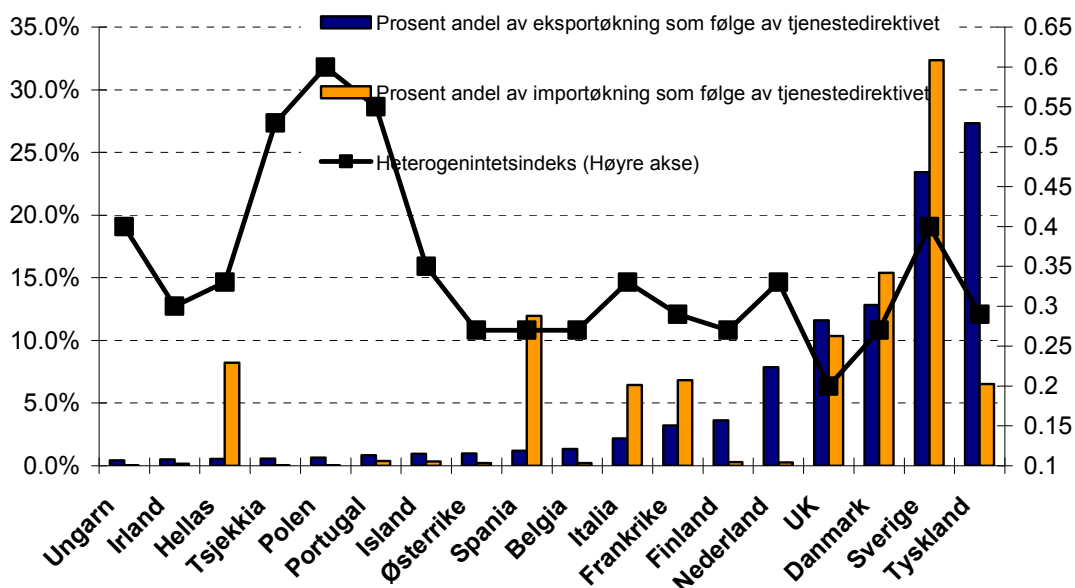
¹¹ Dette gjør vi på bakgrunn av at vi ser det som rimelig at koeffisienten har en høyere verdi enn for eksporten som følge av utvalget. Da er det konsistent å benytte denne.

importerer fra er gjennomgående noe mer heterogene med hensyn til reguleringer enn de landene vi eksporterer til, og dette gir utlag i en høyere predikert vekst i importen som følge av mer harmoniserte reguleringer.

Eksport av tjenester som faller inn under direktivet utgjør omlag 7% av totaleksporten av varer og tjenester, mens det tilsvarende tallet for importen er 17 %. En vekst i eksporten og importen av tjenester under direktivet på henholdsvis 12 og 15 % bidrar til at totaleksporten øker med 0,8 %, mens totalimporten øker med 2,6 %. Sett i lys av dette kan virkningen av direktivet virke noe mer begrensede. Grunnen til at totaleksporten øker såpass mye mindre enn totalimporten skyldes to forhold. For det første har Norge en stor positiv handelsbalanse som skyldes stor eksport, for det andre er økningen i import av tjenester under direktivet tilnærmet dobbelt så stor som økningen i eksport av tjenester.

Sett i lys av disse prediksjonene fremstår anslagene i Grünfeld (2005), som knyttet seg til første versjon av direktivet, som svært moderate (omlag halvparten så store). Dette knytter seg sannsynligvis til at den antatte heterogeniteten mellom Norge og dets handelspartnere var lavere enn den faktisk er. Dermed blir også det forholdsmessige utslaget på handel gjennom en prosentvis reduksjon i heterogenitet mindre.

Figur 7.2: Predikert økning i handel mellom Norge og ulike EØS land

I figur 7.2 presenteres prediksjoner for Norges tjenestehandel med EØS-land som følge av en innføring av tjenstedirektivet. De blå søylene angir de ulike landenes andel av eksportveksten, mens de oransje søylene angir landenes andel av den norske importen. I tillegg har vi lagt inn verdiene for heterogenitet i reguleringsregime. Det er viktig å merke seg at jo mer detaljert prediksjonene er, jo større usikkerhet knytter det seg til tallene, og særlig gjelder dette land som Norge. Vi ser at Tyskland og Sverige er de landene som står for den største delen av veksten i handel med Norge. Den store veksten i eksport til Tyskland kan ikke forklares med store eksisterende forskjeller i reguleringsregime, og må derfor først og fremst knyttes til det høye nivået på dagens eksport. Den samme forklaringen må ligge bak den predikerte veksten i eksport og import mellom Norge og UK. For Sverige derimot, vil den relativt høye heterogeniteten kunne forklare en større del av både eksport og importøkningen. Tjenestehandelen med de nye EU-landene Ungarn, Tsjekkia og Polen er i utgangspunktet liten, og dette er med på å begrense den rollen disse landene spiller i norsk tjenestehandel med tjenstedirektivet på plass. Dette til tross for at heterogeniteten mellom Norge og disse landene er høy. Andre strukturelle forhold som knytter seg til den kraftige arbeidsmigrasjonen mellom Norge og Polen og de baltiske land, peker dog retning av at prediksjonsmodellen kraftig underestimerer veksten i handelen med disse landene.

8 Konklusjon

Tjenestesektoren står for nærmere 70 prosent av norsk verdiskaping. Det er derfor god grunn til å ha øynene rettet mot denne sektoren for å identifisere potensialet for økt verdiskaping. Til tross for at tjenestesektoren utgjør en stor andel av totaløkonomien i de fleste EU-landene, er handelen med tjenester over landgrensene fortsatt svært liten sammenlignet med varehandelen. EU har som målsetning med tjenstedirektivet å realisere betydelige velferdsgevinster som følge av økt handel med tjenester. Disse velferdsgevinstene er i hovedsak ventet å komme gjennom lavere kostnader knyttet til eksport av tjenester som følge av administrative forenklinger og anerkjennelse av utenlandske tjenesteytere.

I likhet med andre lignende studier påviser vi i denne rapporten at man kan forvente omfattende vekst i handelen med tjenester som følge av en innføring av direktivet. Men usikkerheten i anslagene er naturligvis stor ettersom mange aspekter ved direktivet er vagt formulert og vanskelige å oversette i økonomisk språkdrakt. Det bør likevel påpekes at vi nå

står overfor et tilstrekkelig stort analysemateriale til å slå fast at direktivet vil ha økonomiske konsekvenser. Men kartlegginger av endring i handelsmønster gir ikke tilstrekkelig informasjon om velferdspotensialet. For å kunne nærme seg spørsmål knyttet til velferdseffekter trenger man mer omfattende modellanalyser. Vi har vist at de analysene som til nå har kartlagt slike forhold påviser relativt små velferdseffekter. Intuitivt virker dette urimelig all den tid tjenstedirektivet berører en såvidt stor del av økonomien i EØS-området. På den annen side utgjør handelen med tjenester som omfattes av direktivet i dag kun en liten andel av totalhandelen, hvilket betyr at handelen i tjenester må økes betydelig dersom det skal ha noen omfattende innvirkning på totalhandelen.

Omfanget og effektene av tjenstedirektivet vil også kunne aktivt påvirkes av de respektive medlemstatene gjennom å utøve ulik politikk med hensyn til hva som skal defineres som tjenester av allmenn interesse. Dersom praksisen på dette området endrer seg betydelig over tid, og dersom land velger svært ulike tilnærminger, vil man kunne stå overfor en situasjon der direktivets hensikt undergraves. Det er derfor grunn til å håpe at utviklingen ikke trekker i en slik retning.

Referanser

Anderson, J.E. (1979): "A theoretical foundation for the gravity equation", *The American Economic Review* 69 (1), pp.106-116

Arnesen, F (2006): Virkningen av at opprinnelseslandet er tatt ut av tjenstedirektivet, utarbeidet på oppdrag fra Nærings- og handelsdepartementet

Conway, P, V. Janod, G. Nicoletti (2005): Product Market Regulation in OECD Countries 1998 to 2003, Economic Department Working Papers no. 419

Copenhagen Economics (2005): Economic Assessment of the Barriers to the Internal Market in Services. Final report

Deardorff, A. V. (1995): "Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neoclassical world?", NBER Working Paper 5377.

Bruijn, de R. H. Kox and A. Lejour (2007): Economic benefits of an Integrated European Market for Services, *Journal of Policy Modeling* (forthcoming).

Egger, P. (2000): "A note on the proper econometric specification of the gravity model", *Economics Letters* 66 (1), pp. 25-31

Europakommisjonen (2002): Rapport fra kommisjonen til rådet og Europaparlamentet: Status over det indre marked for tjenester, KOM, 441.

Europakommisjonen (2006): Directive 2006/123/EC (Service directive)

Europakommisjonen (2004a): Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Services in the Internal Market, Provisional Version.

Europakommisjonen (2004b): Extended impact assessment of proposal for a directive on services in the internal market, Commission Staff Working Paper no. 21, SEC(2004) 21.

Feenstra, Markusen and Rose (2001): "Using the gravity equation to differentiate among alternative theories of trade", *Canadian journal of economics* 34 (2).

Findlay, C. and T. Warren (eds) (2000): *Impediments to trade in services*, Routledge, London.

Golub, S.S. (2003): Measures of restrictions on inward foreign direct investment for OECD countries, OECD Economic Studies No. 36, 86-115.

Helle, H. (2007): Tjenstedirektivet og fagbevegelsen, Nei til EU arbeidsnotat nr. 1/2007

Helpman, E, M. J. Melitz og Y. Rubinstein (2007) Estimating Trade Flows: Trading Partners and Trading Volumes, NBER working paper no. 12927, Cambridge, MA.

Helpman, E. (1987): "Imperfect competition and international trade: Evidence from fourteen industrial countries", *Journal of the Japanese and International Economies* 1, pp. 62-81

- Heum, P., E. Vatne og F. Kristiansen (2006): "Petrorettet næringsliv i Norge. Tiltagende internasjonalisering og global tilstedeværelse." SNF-arbeidsnotat nr 37/06.
- Hoekman, B. (1995): "Assessing the General Agreement on Trade in Services," *The Uruguay Round and the Developing Economies*, World Bank Discussion Paper No. 307. Washington, D.C.
- Karsenty, G. (2000): "Assessing trade in services by mode of supply", *GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalisation*, Brookings Institution, Washington DC, pp. 33.56.
- Kox, H, A. Lejour og R. Montizaan (2004): The free movement of services within the EU, CPB Document no. 69. Netherlands.
- Kox, H., A. Lejour og R. Montizaan (2004b): Intra-EU trade and investment in service sectors and regulation patterns, CPB memorandum no. 102, Netherlands
- Leamer, E. and J. Levinsohn (1995): "International Trade Theory: The Evidence", *Handbook of International Economics*, Vol. 3, Elsevier, Amsterdam.
- Mestad, O (2006): Kommisjonens reviderte utkast til tenestedirektiv – unntaka, utarbeidet på oppdrag fra Nærings- og handelsdepartementet
- Nicoletti, G, S. Scarpetta and O. Boylaud (1999): Summary Indicators of Product Market Regulation with an Extension to Employment Protection Legislation, Economic Department Working Papers no. 226
- Orskaug, E (2007): Tjenestedirektivet – en oversikt, Unios notatserie nr. 1/2007
- Pöyhönen, Pentti (1963): "A tentative model for the volume of trade between countries", *Weltwirtschaftliches Archiv* 90, pp. 93-99
- Tinbergen, J. (1962): *Shaping the world economy: Suggestions for an international economic policy*, New York: The Twentieth Century Fund

Vedlegg

Vedlegg 1:

Tabell T: Næringsspesifikke nøkkeltall for tjenester som omfattes av tjenstedirektivet: 2006, millioner kroner

Tjeneste	Syssestatte	Verdiskaping	Antall bedrifter med omsetning i intervallet:				
			0-5	45778	25-75	75-200	>200
Riving av bygninger og flytting av masse	9907	5238	833	454	115	20	6
Prøveboring	0	0	1				
Oppføring av bygninger	41781	22800	2395	1247	358	129	53
Oppføring av andre konstruksjoner	5805	3501	180	93	32	13	12
Blikkenslagerarbeid	1602	698	171	89	9		
Takarbeid ellers	1035	603	50	42	8	1	2
Bygging av veger, flyplasser og idrettsanlegg	5973	3007	70	53	27	11	6
Bygging av havne- og damanlegg	150	65	11	4		1	
Annen spesialisert bygge- og anleggsvirksomhet	10759	5784	794	456	92	20	8
Elektrisk installasjonsarbeid	26565	13100	924	711	148	25	8
Isolasjonsarbeid	432	210	36	14	1	2	
VVS-arbeid	14848	7169	971	760	121	21	4
Annen bygginstallasjon	268	132	14	8		2	
Stukkaturarbeid og pussing	0	0	1				
Snekkerarbeid	1730	798	325	119	14		
Gulvlegging og tapetsering	885	426	113	58	7	1	
Malararbeid	4207	1817	317	206	27	1	
Glassarbeid	764	337	92	59	5		
Annen ferdiggjøring av bygninger	638	300	63	27	2	2	
Utleie av bygge- og anleggsmaskiner med personell	1313	761	83	48	8	2	2
Detaljhandel med motorvogner, unntatt motorsykler	10272	5456	459	320	285	125	40
Vedlikehold og reparasjon av motorvogner, unntatt motorsykler	18162	8442	1010	581	156	85	35
Agentur- og engroshandel med deler og utstyr til motorvogner, unntatt motorsykler	2752	1787	80	84	48	23	11
Detaljhandel med deler og utstyr til motorvogner, unntatt	2528	952	184	172	24	8	2

motorsykler								
Agentur- og engroshandel med motorsykler, deler og utstyr	69	40	8	3	2	1		
Detaljhandel med motorsykler, deler og utstyr	424	157	64	57	9			
Vedlikehold og reparasjon av motorsykler	30	12	8	2				
Detaljhandel med drivstoff til motorvogner	14281	2809	114	526	352	26	8	
Agenturhandel med jordbruksråvarer, levende dyr, tekstilråvarer og innsatsvarer	2	0	2					
Agenturhandel med brensel, drivstoff, malm, metaller og industrikjemikalier	130	104	29	3	2	1		
Agenturhandel med tømmer, trelast og byggevarer	121	69	66	3				
Agenturhandel med maskiner, produksjonsutstyr, båter og luftfartøyer	943	808	100	16	8	3	2	
Agenturhandel med møbler, husholdningsvarer og jernvarer	417	263	122	16	4			
Agenturhandel med tekstiler, klær, skotøy og lærvarer	285	145	196	13				
Agenturhandel med nærings- og nytelsesmidler	320	190	83	13	4			
Agenturhandel med spesialisert vareutvalg ellers	677	531	315	38	3	1	1	
Agenturhandel med bredt vareutvalg	47	20	43	2				
Engroshandel med korn, såvarer og fôr	1980	1122	43	18	12	3	7	
Engroshandel med blomster og planter	630	249	39	17	9	3	2	
Engroshandel med levende dyr	5	7	4	1				
Engroshandel med hud, skinn og lær	97	46		3	1		1	
Engroshandel med rå tobakk	0	0						
Engroshandel med frukt og grønnsaker	1564	955	47	30	29	13	8	
Engroshandel med kjøtt og kjøttvarer	210	105	23	11	5	5	1	
Engroshandel med meierivarer, egg, matolje og -fett	504	715	5	2	4	2	2	
Engroshandel med vin og brennevin	544	553	69	19	11	17	1	
Engroshandel med drikkevarer ellers	80	32	22	4	1	1		

Engroshandel med tobakksvarer	160	159	3	2	1	1	2
Engroshandel med sukker, sjokolade og sukkervarer	695	418	27	11	2	1	8
Engroshandel med kaffe, te, kakao og krydder	99	72	25	6	2	1	
Engroshandel med fisk og skalldyr	1380	1232	207	71	49	49	35
Engroshandel med spesialisert utvalg av nærings- og nytelsesmidler ikke nevnt annet sted	1111	673	155	67	36	11	4
Engroshandel med bredt utvalg av nærings- og nytelsesmidler	7658	6288	103	56	28	20	32
Engroshandel med tekstiler og utstyrsvarer	815	370	161	83	12	2	
Engroshandel med klær	2399	1817	248	127	47	19	8
Engroshandel med skotøy	275	280	31	16	7	3	2
Engroshandel med belyningsutstyr	530	364	62	35	20	3	1
Engroshandel med elektriske husholdningsapparater	654	1995	52	17	11	5	7
Engroshandel med radio og fjernsyn	371	250	34	24	6	7	4
Engroshandel med plater, musikk- og videokassetter og CD- og DVD-plater	357	231	27	11	9	6	2
Engroshandel med kjøkkenutstyr, glass og steintøy	442	316	33	18	10	5	1
Engroshandel med tapeter og rengjøringsmidler	167	87	19	8	3	1	
Engroshandel med parfyme og kosmetikk	1533	1221	104	42	21	8	6
Engroshandel med sykepleie- og apotekvarer	5943	4608	245	124	62	36	25
Engroshandel med bøker, aviser og blader	178	116	15	1		3	1
Engroshandel med møbler og innredningsartikler	1044	761	180	72	22	9	6
Engroshandel med gulvbelegg og gulvtepper	170	135	18	10	4	3	
Engroshandel med reiseeffekter og lærvarer	31	46	9	5		1	
Engroshandel med ur, foto- og optiske artikler	555	323	48	27	10	3	3
Engroshandel med gull- og sølvvarer	245	146	16	7	5	2	1
Engroshandel med sports- og fritidsutstyr, spill og leker	2045	1499	327	135	71	22	8

Engroshandel med husholdningsvarer og varer til personlig bruk ikke nevnt annet sted	2736	1617	208	95	36	8	9
Engroshandel med drivstoff og brensel	2117	2444	72	39	27	10	13
Engroshandel med metaller og metallholdig malm	1354	1664	44	35	13	11	12
Engroshandel med tømmer	242	88	15	2	4	3	5
Engroshandel med trelast	3755	2067	116	78	36	20	9
Engroshandel med fargevarer	508	384	40	20	12	6	3
Engroshandel med byggevarer ikke nevnt annet sted	3965	2792	327	200	85	46	12
Engroshandel med jernvarer, rør- leggerartikler og oppvarmingsutstyr	6607	4596	178	137	72	33	15
Engroshandel med kjemiske produkter	1339	1341	126	66	32	8	8
Engroshandel med papir og papp	1171	1616	52	37	16	6	11
Engroshandel med innsatsvarer ikke nevnt annet sted	202	154	30	11	13	5	
Engroshandel med avfall og skrap	381	245	44	25	5	3	1
Engroshandel med maskinverktøy	1119	814	92	75	27	7	3
Engroshandel med maskiner og utstyr til bygge- og anleggsvirksomhet	2708	2208	135	116	61	20	10
Engroshandel med maskiner og utstyr til tekstilproduksjon	38	20	3	2	1		
Engroshandel med datamaskiner, tilleggsutstyr til datamaskiner samt programvare	5344	3569	357	213	77	22	15
Engroshandel med maskiner og utstyr til kontor ellers	4431	2845	202	212	66	23	17
Engroshandel med elektroniske komponenter	1120	817	104	56	37	9	1
Engroshandel med maskiner og utstyr til kraftproduksjon og installasjon	2670	2134	68	43	27	16	9
Engroshandel med skipsutstyr og fiskeredskap	1470	1133	102	57	37	13	2
Engroshandel med maskiner og utstyr til olje- og gassutvinning, bergverksdrift og industri ellers	5052	4478	246	172	111	45	20
Engroshandel med maskiner og utstyr til handel, transport og tjenesteyting ellers	4828	3462	504	293	118	42	6

Engroshandel med maskiner og utstyr til jordbruk og skogbruk	2285	1210	119	85	62	19	8
Engroshandel ikke nevnt annet sted	2431	1630	614	215	40	12	5
Butikkhandel med bredt vareutvalg med hovedvekt på nærings- og nytelsesmidler	56153	13300	913	1080	801	85	52
Butikkhandel med bredt vareutvalg ellers	9519	2645	296	485	32	5	7
Butikkhandel med frukt og grønnsaker	46	9	13	3	1		
Butikkhandel med kjøtt og kjøttvarer	155	36	15	11			
Butikkhandel med fisk og skalldyr	202	57	26	22			
Butikkhandel med bakervarer og konditorvarer	931	267	76	24	5	1	
Butikkhandel med sjokolade og sukkervarer	44	5	13	1			
Butikkhandel med drikkevarer ellers	83	14	16	8			
Butikkhandel med tobakksvarer	19	7	4	1			
Butikkhandel med helsekost	920	194	156	44	4	1	
Butikkhandel med kaffe og te	80	19	14	2			
Butikkhandel med nærings- og nytelsesmidler ikke nevnt annet sted	139	41	20	6	1		
Butikkhandel med apotekvarer	4153	1980	21	49	55	2	3
Butikkhandel med medisinske og ortopediske artikler	289	75	44	14		1	
Butikkhandel med kosmetikk og toalettartikler	1046	468	157	38	3		2
Butikkhandel med tekstiler og utstyrsvarer	2890	849	275	70	2		3
Butikkhandel med klær	23177	7053	1662	547	47	12	12
Butikkhandel med skotøy	4091	966	231	127	28	4	1
Butikkhandel med reiseeffekter av lær og lærimitasjoner og varer av lær	925	201	57	15	3	1	1
Butikkhandel med belysningsutstyr	519	130	61	21	2	1	
Butikkhandel med kjøkkenutstyr, glass og steintøy	1728	368	134	60	7	1	1
Butikkhandel med møbler	6975	2730	201	254	71	7	4
Butikkhandel med innredningsartikler ikke nevnt annet sted	1103	377	219	93	12	1	
Butikkhandel med elektriske husholdningsapparater, radio og fjernsyn	6134	2186	205	229	44	7	7

Butikkhandel med plater, musikk- og videokassetter, CD- og DVD-plater	1048	191	78	22	1	1	2
Butikkhandel med musikkinstrumenter og noter	304	113	47	29	3		
Butikkhandel med bredt utvalg av jernvarer, fargevarer og andre byggevarer	6640	2618	132	241	102	23	6
Butikkhandel med jernvarer	1317	356	63	75	4	1	1
Butikkhandel med fargevarer	1562	506	128	132	7	1	
Butikkhandel med trelast	168	78	17	25	2		
Butikkhandel med byggevarer ikke nevnt annet sted	756	311	142	81	13		
Butikkhandel med bøker og papir	3573	1164	120	117	15	3	5
Butikkhandel med aviser og blader	0	0	1				
Butikkhandel med ur, foto- og optiske artikler	3893	1413	427	212	7	4	2
Butikkhandel med gull- og sølvvarer	2243	583	265	105	8	1	
Butikkhandel med fritidsutstyr, spill og leker	3655	1090	521	270	42	6	2
Butikkhandel med blomster og planter	3882	1173	383	99	3		2
Butikkhandel med datamaskiner, kontormaskiner og telekommunikasjonsutstyr	1401	535	243	116	16	1	1
Butikkhandel med tapeter og gulvbelegg	316	107	15	20	2		1
Butikkhandel med tepper	97	40	24	6	1		
Butikkhandel ikke nevnt annet sted	3296	890	743	140	18	4	
Butikkhandel med antikviteter	48	37	30	3	1		
Butikkhandel med brukte klær	12	3	3	1			
Butikkhandel med brukte varer ellers	66	13	44	1			
Postordrehandel med bredt vareutvalg	99	65	25	6	6		
Postordrehandel med tekstiler, utstyrsvarer, klær, skotøy, reiseeffekter og lærvarer	247	168	36	9	6	2	1
Postordrehandel med belysningsutstyr, kjøkkenutstyr, møbler og innredningsartikler	35	2	6			1	
Postordrehandel med elektriske husholdningsapparater, radio, fjernsyn, plater, kassetter og musikkinstrumenter	101	84	20	6	3	2	1

Postordrehandel med bøker, papir, aviser og blader	206	131	8	3		1	1
Postordrehandel med annet spesialisert vareutvalg	439	290	175	29	7	2	1
Torghandel	11	3	13				
Detaljhandel utenom butikk ellers	635	254	149	30	8	1	1
Reparasjon av skotøy og andre lærvarer	25	9	9				
Reparasjon av elektrisk husholdningsutstyr, radio og fjernsyn	652	242	129	21	2	1	
Reparasjon av gull- og sølvvarer	18	4	6				
Reparasjon av husholdningsvarer og varer til personlig bruk ellers	245	94	51	9	3		
Drift av hoteller, pensjonater og moteller med restaurant	21153	6578	488	351	92	33	10
Drift av hoteller, pensjonater og moteller uten restaurant	731	208	50	33	4		
Drift av vandrerhjem og turisthytter	128	35	23	6			
Drift av campingplasser	451	177	208	22			
Overnatting ellers	760	226	197	23	4		
Drift av restauranter og kafeer	31390	6263	1845	806	56	13	3
Drift av gatekjøkken, salatbarer og pølseboder	1777	308	191	47	1		
Drift av puber	1762	262	159	39	4		
Drift av kaffe- og tebarer	376	76	30	5		1	
Kantiner drevet som selvstendig virksomhet	2843	1162	49	11	3	3	3
Cateringvirksomhet	3103	1173	181	58	6	4	3
Lagring	1262	645	66	22	12	2	3
Drift av gods- og transportsentraler	1778	757	99	45	40	15	8
Drift av parkeringsplasser og parkeringshus	724	365	73	21	1	4	1
Drift av bomstasjoner	247	1818	23	14	10	11	5
Forsyningsbaser	708	530	2		5	3	3
Reisebyråvirksomhet	2980	1390	172	110	31	6	6
Turistkontorvirksomhet	301	101	69	17	1		
Reisearrangørvirksomhet	1153	780	144	60	37	10	2
Guider og reiseledere	33	28	20	3	1		
Opplevelses-, arrangements- og aktivitetsarrangørvirksomhet	158	81	96	12	2	1	1
Turistrelaterte tjenester ikke nevnt annet sted	59	16	30	1			
Spedisjon	6426	4411	229	112	67	17	14
Skipsmegling	1108	2504	285	73	20	8	2

Flymegling	30	26	9	3	2		
Budtjenester ellers	5907	973	68	26	11	3	2
Boligbyggelag	2052	1232	58	27	19	2	3
Utvikling og salg av egen fast eiendom ellers	1515	7990	3426	509	165	76	24
Kjøp og salg av egen fast eiendom	1879	6533	6734	470	109	21	7
Borettslag	802	3737	6570	454	11		
Utleie av egen fast eiendom ellers	8975	37100	26507	2200	353	68	17
Eiendomsmekling	3718	3878	621	228	32	7	3
Eiendomsforvaltning	2685	3010	1573	202	41	13	3
Vaktmestertjenester	895	364	150	44	2	1	
Bilutleie	906	610	177	59	7	2	4
Utleie av annet landtransportmateriell	249	237	71	21	6	2	
Utleie av sjøtransportmateriell	36	523	103	11	14	1	1
Utleie av lufttransportmateriell	23	246	43	8	2		2
Utleie av landbruksmaskiner	3	2	14				
Utleie av bygge- og anleggsmaskiner	1604	1431	220	61	18	5	3
Utleie av kontor- og datamaskiner	39	33	33	3	1	1	
Utleie av maskiner og utstyr ellers	869	1302	307	62	13	12	4
Utleie av husholdningsvarer og varer til personlig bruk	1038	259	206	36	3	2	
Konsulentvirksomhet tilknyttet maskinvare	114	66	42	4	2		
Utvikling av standard programvare	5660	4189	442	158	42	22	5
Annen konsulentvirksomhet tilknyttet system- og programvare	19331	13400	2554	509	118	20	23
Databehandling	6038	4950	80	20	12	5	8
Drift av databaser	1878	1293	405	69	11	10	1
Vedlikehold og reparasjon av kontormaskiner og datamaskiner	656	314	36	8	2		1
Annen databehandlingsvirksomhet	8	1	16				
Forskning og utviklingsarbeid innen naturvitenskap og teknikk	5288	2970	282	41	26	13	5
Forskning og utviklingsarbeid innen samfunnsvitenskap og humanistiske fag	1225	671	73	22	16	1	
Juridisk tjenesteyting	5105	4893	1600	145	12	10	7
Regnskap og bokføring	11764	4955	3115	272	5		2
Revisjon	6157	4439	936	147	15	1	4
Skatterådgiving	39	21	40	2			

Markeds- og opinionsundersøkelser	1845	461	54	18	3	3	1
Bedriftsrådgiving	7005	5869	3801	358	57	14	
Ledelse av holdingselskaper	4	19	26	2			
Arkitektvirksomhet	3968	2599	607	204	21	2	
Byggeteknisk konsulentvirksomhet	9396	6949	1226	263	51	17	9
Geologiske undersøkelser	2470	4510	108	30	9	14	12
Annen teknisk konsulentvirksomhet	11591	8967	2563	376	96	29	13
Teknisk prøving og analyse	4750	5465	242	64	20	9	3
Annonse- og reklamevirksomhet	5479	3262	949	273	64	16	14
Formidling av arbeidskraft	368	295	68	23	4		
Rengjøringsvirksomhet	21001	5327	397	143	25	6	2
Fotografvirksomhet	856	284	249	22	8		
Pakkevirksomhet	250	119	24	13	1		1
Kontorservice	420	282	96	12	6	1	1
Oversettingsvirksomhet	275	157	52	11	2		
Callsentertjenester	4746	1118	73	33	7	6	1
Inkasso- og kredittopplysningsvirksomhet	1876	1256	103	31	11	5	2
Designvirksomhet	966	475	401	53	3		
Interiørarkitekt- og interiørkonsulentvirksomhet	147	66	99	7			
Takseringsvirksomhet	44	19	35				
Modellbyråvirksomhet	3	2	6				
Impresariovirksomhet	164	114	71	29	2	2	
Kongress-, messe- og utstillingsvirksomhet	468	380	135	33	8	3	1
Annen forretningsmessig tjenesteyting ikke nevnt annet sted	7883	6638	3589	391	97	35	13
Generell (overordnet) offentlig administrasjon og økonomiforvaltning	55	29				2	
Kompetansesentra og annen spesialundervisning	48	14	1	2			
Undervisning i tekniske og andre yrkesrettede fag	1380	556	88	40	10	2	
Undervisning ved andre høgskoler	1403	833	10	8	3	2	1
Trafikkskoleundervisning	1186	558	220	56	2		
Folkehøgskoleundervisning	771	252	1	29	1		
Arbeidsmarkedskurs	8	2	1				
Studieforbunds- og frivillige organisasjoners kurs	377	221	20	11	3	1	
Fond/legat som støtter undervisningsformål	18	158	168	2	1	1	

Annen undervisning	1892	952	780	83	15	2	
Hjemmehjelp	559	185	22			1	
Aktivitetssentra for eldre og funksjonshemmede	354	98	23	4	1		
Arbeidstrening for ordinært arbeidsmarked	7690	2489	17	49	49	10	1
Fond/legat som støtter sosiale formål	100	3813	2080	26	9	2	2
Innsamling og håndtering av annet avfall	4863	2757	93	100	71	19	7
Selvstendig kunstnerisk virksomhet	612	362	443	32	1	1	
Drift av etableringer tilknyttet kunstnerisk virksomhet	2507	1165	235	48	10	6	1
Drift av fornøyelsestableringer	943	181	27	8	6	1	
Underholdningsvirksomhet ellers	300	128	98	25	1		
Nyhetsbyråer	428	332	72	7	4	3	1
Drift av museer	1905	647	152	63	3	1	1
Vern av historiske steder og bygninger	518	186	152	15	4		
Drift av botaniske og zoologiske hager og naturreservater	193	107	13	3		1	
Drift av idrettsanlegg	2001	656	314	74	17	2	
Sports- og idrettssentre	517	101	155	17			
Aktivitets- og opplevelsesselskaper	277	73	139	15	1		
Fritidsetableringer	34	8	23				
Fritidsvirksomhet ellers	136	64	47	6	1		
Vaskeri- og renserivirksomhet	2292	833	111	33	14		2
Frisering og annen skjønnhetspleie	7252	1836	1070	123	3	1	
Begravelsesbyråvirksomhet og drift av kirkegårder og krematorier	635	293	113	39	1	1	
Helsestudio-, massasje- og solstudiovirksomhet	3780	1168	314	78	5	2	2
Personlig tjenesteyting ellers	130	31	27	2	1		

Kilde: Menon Business Economics

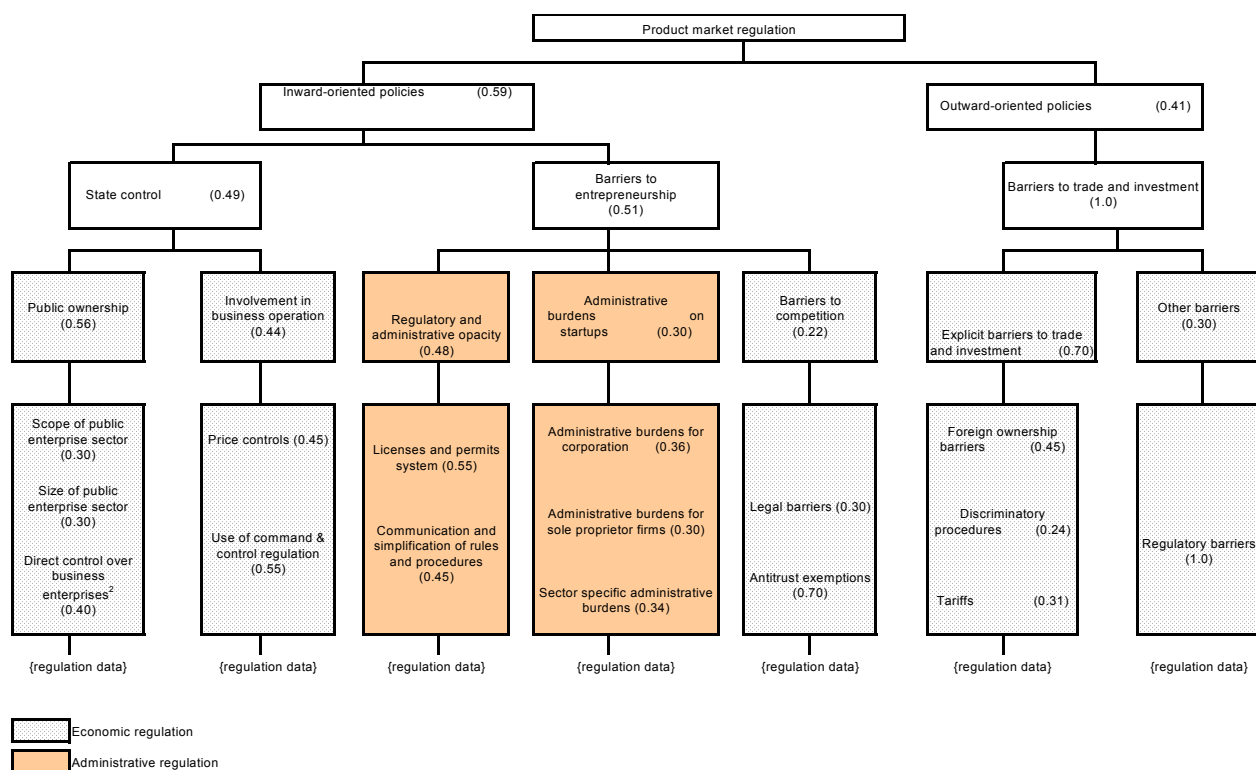
Vedlegg 2:

Oppbygning av heterogenitetsindeksen (vekting av underkategori i parentes):

Aggregate	LEVEL 3	LEVEL 4
PMR	SC (STATE CONTROL) (0,246)	PO (PUBLIC OWNERSHIP) IBO (INVOLVEMENT IN BUSINESS OPERATIONS)
	BE (BARRIERS TO ENTRE- PRENEURSHIP) (0,650)	BC (BARRIERS TO COMPETITION) RAO (REGULATORY AND ADMINISTRATIVE OPACITY) ABS (ADMIN. BURDENS ON STARTUPS)
	BT (BARRIERS TO TRADE AND INVESTMENT) (0,104)	EBT (EXPLICIT BARRIERS TO TRADE AND INVESTMENT) TOB (OTHER BARRIERS)

Kilde: Kox, Lejour og Montizaan (2004)

Oppbygninga av indikatoren for nivå på markeds regulering:

1. The numbers in brackets indicate the weight given to each lower level indicator in the calculation of the higher level indicator immediately above it. The weights were derived by applying principal components analysis to the set of indicators in each of the main regulatory domains (state control, barriers to entrepreneurship, barriers to trade and investment, economic regulation and administrative regulation). The same approach was used to derive the weights used to calculate the indicators of inward and outward-oriented policies and the overall PMR indicator. The principal components analysis was based on the original 1998 data.

2. Two indicators from the 1998 version of the PMR indicators ('Special voting rights' and 'Control of public enterprise by legislative bodies') have been combined into this indicator.

Kilde: OECD

Vedlegg 3

Landfordelt norsk handel med tjenester (2006) Mill kroner

Land	Total eksport av tjenester	Andel av eksport som faller inn under direktivet	Total import av tjenester	Andel av import om faller inn under direktivet
UK	42599	31.3%	32996	48.4%
Sverige	21523	70.0%	31235	74.8%
Tyskland	16487	50.3%	11040	59.8%
Danmark	13819	69.6%	18384	68.0%
Belgia	8148	58.1%	7395	36.5%
Frankrike	6560	29.3%	10440	74.6%
Nederland	6175	64.1%	5291	31.3%
Sveits	5493	36.8%	3153	63.6%
Finland	4239	71.7%	1544	65.5%
Italia	2616	47.2%	5682	84.1%
Spania	1965	38.1%	17832	96.1%
Østerrike	1026	83.0%	379	67.0%
Hellas	969	41.6%	4923	82.9%
Irland	717	87.0%	1194	89.8%
Luxembourg	671	29.8%	201	44.3%
Portugal	504	46.6%	786	45.0%
Polen	370	54.9%	935	37.9%
Island	314	31.5%	255	88.2%
Kypros	212	40.6%	231	54.5%
Liechtenstein	177	14.1%	21	100.0%
Tsjekkia	119	82.4%	75	54.7%
Malta	99	46.5%	9	100.0%
Estland	95	64.2%	91	29.7%
Slovakia	95	48.4%	25	16.0%
Bulgaria	95	48.4%	25	16.0%
Romania	95	48.4%	25	16.0%
Ungarn	93	73.1%	121	31.4%
Latvia	76	81.6%	118	14.4%
Litauen	68	91.2%	70	22.9%
Slovenia	46	100.0%	408	4.7%

Kilde: SSB